

Laboratory for Geocultural Analyses - Εργαστήριο Γεωπολιτισμικών Αναλύσεων

Working Paper 2004/01

Μνημόνιο για την Κατάσταση
του Βασιλείου της Ελλάδος

Sinibaldo de Mas

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ, ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΕΠΙΛΟΓΟΣ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Σωτήριος Στ. Λίβας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ¹

Το κείμενο που ακολουθεί γράφτηκε το 1835 από τον διερμηνέα της ισπανικής διπλωματικής αποστολής στην Αθήνα, τον Sinibaldo de Mas, ο οποίος είχε αναλάβει όχι μόνο να μεσολαβεί στις επαφές του πρώτου διαπιστευμένου² και επικεφαλής της αποστολής, Mariano Montalvo, εμπορικού ακολούθου, με τους αξιωματούχους της ελληνικής Αυλής αλλά και να πληροφορήσει το υπουργείο Εξωτερικών σχετικά με την οικονομική, κοινωνική και πολιτική κατάσταση των χωρών της Ανατολής και τις δυνατότητες ανάπτυξης εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας – Ισπανίας³. Το μνημόνιο που προέκυψε ξεφεύγει από τα στενά πλαίσια ενός διπλωματικού κειμένου αφενός μεν γιατί είναι ένα κείμενο που καταπιάνεται με σχεδόν όλες τις παραμέτρους της ελληνικής πραγματικότητας της εποχής και αφετέρου γιατί είναι γραμμένο από έναν άνθρωπο με πολύπλευρα ενδιαφέροντα, ευρυμαθή και ανήσυχο.

Ο Sinibaldo de Mas y Sanz γεννήθηκε στην Βαρκελώνη το 1809, σπούδασε φυσικές επιστήμες και ασχολήθηκε ανάμεσα στα άλλα με τη φιλολογία, τις γλώσσες⁴, την πολιτική, την ζωγραφική, τη συγγραφή θεατρικών έργων⁵. Ενταγμένος στο τυχודιωκτικό πνεύμα της διανόησης της εποχής του, επινόησε και προσπάθησε να καθιερώσει ένα ιερογλυφικό σύστημα γραφής που θα ήταν κοινό για όλη την ανθρωπότητα (την «ιδεογραφία») και

¹ Όλα τα κείμενα του Sinibaldo de Mas δημοσιεύθηκαν σε ενιαίο τόμο, το «Λογοτεχνικό Ποτ-Πουρί» καταρχάς στη Μανίλα το 1845, στη συνέχεια δε στη Μαδρίτη το 1852. Το μνημόνιο και οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται σε αυτό το άρθρο ελήφθησαν από: Elvira Gangutia Elicegui: "La ² Η αναγνώριση της Ελλάδας ως ανεξάρτητου βασιλείου υπό τον βασιλιά Όθωνα, ήταν από τις πρώτες διπλωματικές ενέργειες (5 Αυγούστου 1834) της κυβέρνησης του Martinez de la Rosa και ήταν ενδεικτική της επιθυμίας του νέου, μετά τον θάνατο του βασιλιά Φερδινάνδου VII, και πιο φιλελεύθερου καθεστώτος της βασίλισσας Ισαβέλλας II να διευρύνει τους μέχρι τότε περιορισμένους διπλωματικούς ορίζοντες της Ισπανίας. Στις 30 Δεκεμβρίου 1834 έφθασε στην Ελλάδα ο πρώτος διπλωματικός αντιπρόσωπος της Ισπανίας, Mariano Montalvo y Ovando, εμπορικός ακόλουθος, ο οποίος και παρέμεινε στην Ελλάδα μέχρι το 1840.

³ Μέσα στις εντολές που είχε λάβει από την ισπανική κυβέρνηση, και οι οποίες περιλαμβάνονται στις «Σημειώσεις στην Αφιέρωση» πριν από το κύριο κείμενο του Μνημονίου, αναφέρονται και τα ακόλουθα: «Καθώς εσείς πρέπει να κατευθυνθείτε πρώτα προς την Ελλάδα, καταρχάς μέλημά σας θα είναι να αξιολογήσετε το δημόσιο φρόνημα του ελληνικού λαού...· εάν έχει χαθεί ο σπόρος της διχόνοιας που εκδηλώθηκε σε γενικευμένη μορφή ανάμεσα στους στρατιωτικούς αρχηγούς αυτής της χώρας κατά τη διάρκεια της προσωρινής διοίκησης του Καποδίστρια· εάν έχει μειωθεί η ρωσική επιρροή και εάν το ισπανικό εμπόριο μπορεί να σκέφτεται ότι υπάρχουν ευκαιρίες από τη σημερινή κατάσταση της Ελλάδας για την πιθανή πώληση προϊόντων, είτε εθνικών είτε αποικιακών». Έχει ενδιαφέρον στο σημείο αυτό να επισημάνουμε και τις εντολές που είχε λάβει από την ισπανική κυβέρνηση ο διπλωματικός αντιπρόσωπος Mariano Montalvo. Έπρεπε να πληροφορήσει την ισπανική κυβέρνηση σχετικά με «την πολιτική κατάσταση, τις βιομηχανικές δυνατότητες, τον πληθυσμό και την εδαφική οργάνωση» της Ελλάδας καθώς και να εξακριβώσει «αν αληθεύουν όσοι κατηγορούν τους Έλληνες για αχαριστία προς τους ευεργέτες τους ή ισχυρίζονται ότι εκδηλώνουν ακόμη και σήμερα κάποια εχθρότητα ή κάποια πίκρα προς όλους τους Ευρωπαίους». Καθήκον του ήταν επίσης να διαπιστώσει «αν το φρόνημα, τα ήθη, οι συνήθειες και η δημόσια εκπαίδευση φέρουν σημάδια από τη μακρόχρονη κυριαρχία των Οθωμανών».

⁴ Από τις αναφορές που έχουμε, γίνεται κατανοητό ότι ο Sinibaldo de Mas γνώριζε καλά αγγλικά, γαλλικά, λατινικά και αρχαία ελληνικά. Η φυσική του έφεση στις γλώσσες τον βοήθησε κατά την διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα να αποκτήσει αρκετές γνώσεις νέων ελληνικών.

⁵ Πέντε χρόνια πριν έρθει στην Ελλάδα, είχε γράψει ένα θεατρικό με τον τίτλο «Αριστόδημος».

προσπάθησε να εφαρμόσει την λατινική προσωδία στην ισπανική γλώσσα⁶. Οι διανοητικές του ικανότητες, η αγάπη του στα ταξίδια και το ανήσυχο πνεύμα του αποτυπώνονται και στον τρόπο με τον οποίο προσπάθησε να φέρει σε πέρας την αποστολή του: δεν αρκέστηκε στη συλλογή πληροφοριών από το ευρύ δίκτυο των πληροφοριοδοτών του και τις κοινωνικές του επαφές· ταξίδεψε σε απόμακρα μέρη του νέου κράτους, βαδίζοντας σε δύσβατα μονοπάτια σε νησιά και σε ορεινά χωριά, κατέγραψε έθιμα και συνήθειες, κατέγραψε με λεπτομερειακό τρόπο την στρατιωτική κατάσταση, την διάρθρωση της δικαιοσύνης, της διοίκησης και της παιδείας, ανέλυσε τις προοπτικές του εμπορίου, της βιομηχανίας, της γεωργίας, προχώρησε σε προβλέψεις (μάλλον μελαγχολικές) για το μέλλον της μικρής χώρας, και προέβη στην (ίσως και πρώτη) καταγραφή πληθυσμού της Ελλάδας αλλά και στην πρώτη αποτίμηση του εμπορικού ισοζυγίου του νέου κρατιδίου. Το ζωντανό και τολμηρό ύφος του συγγραφέα (χαρακτηριστικό του φιλελεύθερου⁷ αλλά και ολίγον τυχοδιωκτικού πνεύματός του), ειδικώς στα κεφάλαια τα σχετικά με το δημόσιο φρόνημα του πληθυσμού, προσθέτει στο ενδιαφέρον της ανάγνωσης. Το κύριο βεβαίως στοιχείο ενδιαφέροντος παραμένει η παρουσίαση της οικτρής κατάστασης της νέας χώρας, η οποία εμφανίζεται στο μνημόνιο πρωτόγονη, αδύναμη και καταδικασμένη, αλλά και οι παρατηρήσεις και προβλέψεις του ίδιου του Sinibaldo de Mas, οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις επιβεβαιώθηκαν αργότερα.

Το μνημόνιο αφιερώνεται στον πρώτο γραμματέα του ισπανικού υπουργείου Εξωτερικών. Λίγο καιρό μετά τη σύνταξη του μνημονίου, τον Μάρτιο του 1836, ο Sinibaldo de Mas απεχώρησε από την Ελλάδα για να φτάσει, περνώντας από την Κωνσταντινούπολη, την Αλεξάνδρεια, την Καλκούτα⁸ και την Κίνα στη Μανίλα. Αφού παρέμεινε ένα διάστημα στις Φιλιππίνες, γράφοντας μάλιστα άλλη μία αναφορά το 1842 για την κατάσταση των νησιών⁹, ταξιδεύοντας και κερδίζοντας το ψωμί του ως περιπλανώμενος φωτογράφος, διορίστηκε από την κυβέρνηση της Ισπανίας ως ο πρώτος μόνιμος διπλωματικός αντιπρόσωπος της χώρας του (στο επίπεδο του πρέσβη) στην Κίνα.

⁶ Στο έργο του «Το Μουσικό Σύστημα της Γλώσσας της Καστίλλης».

⁷ Ο Mas ήταν ενταγμένος, μαζί με άλλους διανοούμενους (όπως ο A. Bergnes de las Casas, συγγραφέας μιας γραμματικής της ελληνικής γλώσσας) στον κύκλο των μετριοπαθών καπιταλιστών του τραπεζίτη Remisa.

⁸ Εκεί (1839) έγραψε άλλο ένα μνημόνιο για την βελτίωση του εμπορίου της Ισπανίας με τις χώρες της Ανατολής (το οποίο παρουσιάζει και ελληνικό ενδιαφέρον, όπως φαίνεται στον Επίλογο) αλλά και ένα άρθρο σχετικά με την τεχνητή επώαση των αυγών των πουλερικών (!), που δημοσιεύθηκε στο επίσημο περιοδικό της Ασιατικής Εταιρείας της Βεγγάλης.

⁹ Η αναφορά, τεράστια σε όγκο αλλά και σε ποσότητα πληροφοριών, δίνει την ευκαιρία στον συγγραφέα της να ασχοληθεί με σχεδόν όλους τους τομείς της γνώσης αλλά και να εκθέσει τις πολιτικές του απόψεις (ιδίως στο κεφάλαιο σε σχέση με την ανωτερότητα της λευκής φυλής). Ο σκοπός βεβαίως της αναφοράς παραμένει ένας: το να βρεθούν τρόποι «για να κρατήσουμε την αποικία αυτή για πάντα».

About the Author:

The translator Sotirios Livas is Assistant Professor at the Department of Foreign Languages, Translation and Interpreting of the Ionian University, Corfu, GREECE.

This work is part of GEOCULTURES Project of GeoLab.

The papers in the GEOLAB WP series have undergone only limited review and may be updated, corrected or withdrawn without changing numbering. Please contact the corresponding author directly for any comments or questions regarding the paper.

director@geolabinstitute.org, Ionian University, Tsirigoti Square, GR-49100 Corfu, GREECE

ΜΝΗΜΟΝΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

[Όπως εστάλη στα τέλη του 1834 προς την Αυτού Εξοχότητα
τον Πρώτο Γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών]

SINIBALDO DE MAS

Μετάφραση, εισαγωγή, επίλογος σημειώσεις

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΛΙΒΑΣ

Επίκουρος Καθηγητής,

ΤΕΓΜΑ, ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, 49100 Κέρκυρα

livas@ionio.gr

Προέλευση και εγκαθίδρυση του παρόντος καθεστώτος

Το πρώτο σχέδιο για να ξεφύγει η Ελλάδα από την εξουσία της Υψηλής Πύλης το συνέλαβε η Αικατερίνη ΙΙ¹⁰, η οποία στα 1770 έστειλε στρατό με επικεφαλής τον εραστή της Ορλώφ, με την ελπίδα, χωρίς καμία αμφιβολία, ότι με αυτόν τον τρόπο θα έβαζε πόδι στη Μεσόγειο. Το εκστρατευτικό σώμα αποτελούμενο από χίλιους άντρες αποβιβάστηκε στον κόλπο της Κορώνης. Κατά τις πρώτες στιγμές της έκπληξης, οι Τούρκοι σκόρπισαν· αλλά με το που ήρθε κατόπιν στρατός από την Κωνσταντινούπολη και ένα τάγμα δεκαπέντε χιλιάδων Αλβανών, αναγκάστηκε ο Ορλώφ να υποχωρήσει, και μόλις και μετά βίας γλίτωσε και ο ίδιος τη ζωή του. Οι Έλληνες, παρόλα αυτά, αφού είχαν συσσωρεύσει αρκετά πλούτη εξαιτίας του εμπορίου, άρχισαν να στέλνουν τα παιδιά τους να μορφωθούν, μελετούσαν αρχαία ελληνικά και σχημάτισαν μια μυστική οργάνωση, την Εταιρεία, με σκοπό να αποκτήσουν την ελευθερία τους. Η επανάσταση ξέσπασε το 1821. Ο αυτοκράτορας Αλέξανδρος ο οποίος, θυμωμένος με τα επαναστατικά κινήματα στην Ισπανία και την Ιταλία, είχε αρνηθεί στο συνέδριο του Λάϊμπαχ να βοηθήσει τους Έλληνες, ήταν, παρόλα αυτά, ο πρώτος που επενέβη (18 Ιουλίου 1821). Επειδή δεν μπόρεσε να πετύχει κάτι θετικό, αναγκάστηκε ο πρέσβης του να φύγει από την Κωνσταντινούπολη. Όλες οι κυβερνήσεις πίεσαν τον σουλτάνο να ακολουθήσει πιο ανθρώπινη πολιτική με τους εξεγερμένους υπηκόους του. Υπήρχε ο φόβος ότι αν η Ρωσία κήρυσσε τον πόλεμο εναντίον της Τουρκίας, θα πραγματοποιούσε το αγαπημένο της σχέδιο να εγκατασταθεί στη Μεσόγειο¹¹ και ενώ όλη η Ευρώπη, συγκινημένη, ασχολιόταν αποκλειστικά με τους Έλληνες, οι αρχηγοί των

¹⁰ Αναφερόμενη στο κείμενο ως Καταλίνα ΙΙ.

¹¹ Σε πολλά σημεία του μνημονίου είναι έκδηλος ο φόβος και η αντιπάθεια προς τα μυστικά σχέδια των Ρώσων. Το πνεύμα αυτό, που έτσι και αλλιώς ήταν ιδιαίτερα δεδομένο κατά την εποχή εκείνη (της κορύφωσης του Μεγάλου Παιχνιδιού αλλά και της ανησυχίας για την έκβαση του Ανατολικού Ζητήματος), εκδηλώθηκε με τον πλέον έντονο τρόπο κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1853 - 1856).

κρατών σκέφτονταν τη Ρωσία. Οι συμφορές στην Ελλάδα διαδέχονταν η μία την άλλη. Το νησί της Χίου καταστράφηκε, ολόκληρα χωριά κάηκαν, χιλιάδες οικογένειες πουλήθηκαν στην Ασία και παρά τα θαύματα λεβεντιάς και πατριωτισμού, οι Έλληνες, που τους απέρριψαν στο συνέδριο της Βερόνα, όπως είχε συμβεί και στο Λάϊμπαχ, βρίσκονταν σε θέση αξιοθρήνητη και όλα αυτά τη στιγμή που μια αιγυπτιακή στρατιά αποβιβαζόταν στο Μοριά.

Περίπου την ίδια εποχή ένα ρωσικό υπόμνημα (1824) πρότεινε τον τερματισμό του πολέμου και τον χωρισμό της Ελλάδας σε τρία πριγκιπάτα. Οι άλλες δυνάμεις δεν συμπορεύτηκαν. Ο αυτοκράτορας Αλέξανδρος πέθανε. Ο Λόρδος Ουέλλικτον μετέβη στην Αγία Πετρούπολη και συνυπέγραψε στις 4 Απριλίου 1826 ένα πρωτόκολλο, σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα έπρεπε να γίνει ένα κράτος ανεξάρτητο από την οθωμανική εξουσία, αρκεί να πλήρωνε φόρο υποτέλειας κάθε χρόνο, κλπ. Την επομένη της υπογραφής αυτού του πρωτοκόλλου (5 Απριλίου 1826) η ρωσική κυβέρνηση απαίτησε, με τον πιο αποφασιστικό τρόπο, από την Υψηλή Πύλη να αποσυρθούν οι Τούρκοι από τη Μολδαβία και τη Βλαχία, απειλώντας στρατιωτική επέμβαση σε αντίθετη περίπτωση. Βλέποντας ο σουλτάνος έτοιμο τον ρωσικό στρατό, υπέγραψε στις 8 Οκτωβρίου 1826 τη συμφωνία του Άκερμαν, που σήμανε στην πραγματικότητα την έμμεση απορρόφηση των πριγκιπάτων από τη Ρωσία. Έτσι διατηρήθηκε η ειρήνη για δεύτερη φορά. Η κατάσταση σε σχέση με τους Έλληνες χειροτέρευε. Τα Ψαρά είχαν την τύχη της Χίου, ακολούθησε το Μεσολόγγι, και οι Άραβες έσπερναν τον όλεθρο και την ερήμωση. Οι πέντε δυνάμεις συνυπέγραψαν τη συμφωνία της 4^{ης} Απριλίου και προσπάθησαν να στριμώξουν τον σουλτάνο, αλλά αυτός απάντησε (10 Ιουνίου 1827) κατά τρόπο αλαζονικό. Ο αυτοκράτορας της Ρωσίας αποσύρθηκε αρνούμενος ότι με τη συμφωνία του Άκερμαν είχε υποσχεθεί στους Τούρκους να μην ξαναεπέμβει υπέρ των Ελλήνων. Η Γαλλία, η Αγγλία και η Ρωσία υπέγραψαν συμφωνία στις 6 Ιουλίου 1827, στην οποία προβλεπόταν ότι οι Έλληνες θα εξαρτιόντουσαν από τον σουλτάνο ως φόρου υποτελείς, βασάλοι κλπ. Οι Έλληνες δέχθηκαν (21 Αυγούστου), οι Οθωμανοί δεν απάντησαν με τη ναυμαχία του Ναβαρίνου (20 Οκτωβρίου), οι Αιγύπτιοι βρέθηκαν περικυκλωμένοι. Οι Έλληνες διορίζουν στο συνέδριο της Τροιζήνας τον Καποδίστρια πρόεδρο (14 Απριλίου 1827). Ο κόμης φθάνει στις 18 Ιανουαρίου 1828, και ασχολείται αμέσως με τις έγνοιες της διοίκησης, κάτω από την επιρροή του αυτοκράτορα της Ρωσίας. Παρατηρείστε την ικανότητα με την οποία ο Τσάρος συνεχίζει να εκμεταλλεύεται τη ροή αυτών των γεγονότων καθώς και την αναπάντεχη αδιαφορία της Αγγλίας. Αμέσως μόλις στα 1826 επιτυγχάνει την υποταγή της Υψηλής Πύλης, ξεκινά την εκστρατεία στην Περσία (28 Σεπτεμβρίου) καταφέροντας σημαντικές επιτυχίες, γιορτάζει την εκειχειρία με την Τεχεράνη (10 Μαρτίου 1828) και ένα μήνα μετά κηρύσσει τον πόλεμο στην Τουρκία. Στέλνει τα στρατεύματά του, στέλνει την φρουρά του, πάει ο ίδιος και στις 7 του μήνα οι Ρώσοι περνούν τον Προύθο.

Τελικά και μετά από έξι χρόνια συμβιβασμών, συμφωνιών και πρωτοκόλλων, δεν αποφεύχθηκε η ρωσική εισβολή στην Τουρκία. Οι κυβερνήσεις της Ευρώπης έβλεπαν με ανησυχία την επέλαση των Μοσχοβιτών προς τον Βόσπορο, η δε Μόσχα, η οποία με την διακήρυξη της 12^{ης} Μαρτίου 1828 δεσμευόταν δημόσια πως δεν είχε καμία απολύτως επιθυμία να αυξήσει την επικράτειά της, μόλις δύο μέρες πιο πριν (στις 10 Μαρτίου) είχε υπογράψει συμφωνία με την οποία αποκτούσε τον έλεγχο επί της Περσίας, επιπλέον είκοσι εκατομμύρια ασημένια ρούβλια, τις επαρχίες Ερεβάν και Ναχιτσεβάν καθώς και δικαιώματα διατήρησης φρουρών σε σημαντικά προκεχωρημένα οχυρά, συγκεκριμένα, στην απέραντη περιοχή του Άραξη, που ελέγχει την πρόσβαση στην Περσία και έχει την ίδια έκταση

και κλίμα με το βασίλειο της Νάπολης. Το γαλλικό υπουργείο εξωτερικών μαζί με το αντίστοιχο αγγλικό προσπαθούσαν στις 4 Ιανουαρίου 1828 να βρουν τρόπο ανάσχεσης της Ρωσίας· καταβάλλονταν προσπάθειες επέκτασης των ελληνικών συνόρων και κατά την διάρκεια της εισβολής των ρωσικών δυνάμεων στην Τουρκία, ο γάλλος υπουργός εξωτερικών ζήτησε από τη Γερουσία και τη Βουλή να έχει, σε περίπτωση ανάγκης, άμεση πρόσβαση σε οικονομική βοήθεια ογδόντα εκατομμυρίων καθώς και να έχει δικαίωμα αποστολής εξήντα χιλιάδων στρατιωτών. Οι Ρώσοι, παρόλα αυτά, δεν βιάζονταν να απαντήσουν και οι εχθροπραξίες επεκτεινόταν στην Ασία. Όσο αυτοί προέλαυναν, τόσο ο Ιμπραήμ ισοπέδωνε την Ελλάδα. Η Γαλλία πρότεινε την αποστολή στρατευμάτων προς βοήθεια των Ελλήνων. Οι άγγλοι διπλωμάτες εκείνης της εποχής, που είχαν βαφτίσει τη ναυμαχία του Ναβαρίνου φρικτό επεισόδιο, απάντησαν πως δεν είχαν καμία ιδιαίτερη επιθυμία να αφαιρέσουν την Ελλάδα από την κυριαρχία της Υψηλής Πύλης, και συμβιβάστηκαν τελικά (10 Ιουλίου 1828), όχι βέβαια χωρίς κάποια δυσκολία, με την ιδέα, να προβούν οι Γάλλοι μόνοι τους στην εφαρμογή της συμφωνίας της 6^{ης} Ιουλίου 1827. Κατόπιν αυτού, δεκατέσσερις χιλιάδες άντρες αποβιβάστηκαν στην Ελλάδα στις 20 Αυγούστου 1828. Ο Ιμπραήμ αποσύρθηκε. Ο ρωσικός στρατός προχωρούσε γρήγορα, μπήκε στην Αδριανούπολη (20 Αυγούστου 1829) και θα μπορούσε να καταλάβει και την Κωνσταντινούπολη, αν η Γαλλία και η Αγγλία δεν βρίσκονταν στον δρόμο της. Με τη συμφωνία της Αδριανούπολης (14 Σεπτεμβρίου) ο Τσάρος έλαβε εκατόν τριάντα εφτά εκατομμύρια ως αποζημίωση και εξασφάλισε τρία οχυρά που καλύπτουν τον Καύκασο καθώς και την δέσμευση ότι η Βλαχία, η Μολδαβία και η Σερβία μέχρι τον Δούναβη (περιοχές στις οποίες θα εγκαθίσταντο ρωσικά στρατεύματα) θα παρέμεναν χωρίς οχυρώσεις. Όλοι αυτοί οι σταθμοί στον δρόμο για τον Βόσπορο, όλες αυτές οι επιτυχίες του παλιού μεγάλου σχεδίου της Αικατερίνης ανάγκασαν τις άλλες δυνάμεις να ζητήσουν εξηγήσεις από τη Ρωσία σχετικά με το άρθρο της συμφωνίας της Αδριανούπολης που αφορούσε στους Έλληνες. Αυτό το άρθρο σε τίποτε δεν άλλαζε την κατάσταση, αντίθετα μάλιστα: απαιτούσε την εφαρμογή της συνθήκης της 6^{ης} Ιουλίου. Οι Τούρκοι υποχώρησαν στο ελληνικό ζήτημα και η συνδιάσκεψη έληξε στις 3 Φεβρουαρίου 1830 με την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Ελλάδας με αρχηγό του κράτους πρίγκηπα, επικεφαλής δυναστείας.

Το να τραβήξει κανείς τους Έλληνες μακριά από την κυριαρχία των Τούρκων σήμαινε προ πάντων την απομάκρυνσή τους από την κηδεμονία των Ρώσων· οι ίδιοι πάντοτε υπουργοί Ουέλλινγκτον και Πολινύ αυτό το θέμα έθεταν στο κέντρο του Ανατολικού ζητήματος. Ο γαλαζοαίματος που επιλέχθηκε ήταν ο πρίγκηπας Λεοπόλδος. Ο άρχοντας αυτός αρνήθηκε τον θρόνο αφού έκανε αρκετές – ανεπιτυχείς – προσπάθειες για να καταστεί δυνατή η αύξηση των εδαφών του βασιλείου του. Ίσως όμως η αποτυχία όλων αυτών των προσπαθειών να οφειλόταν και στα εμπόδια που έθεσε στον δρόμο του ο πρόεδρος κόμης Καποδίστριας, που ενεργούσε αποκλειστικά υπό την επιρροή των Ρώσων. Εναντίον του προέδρου είχε σχηματιστεί ένα πολύ δυνατό αντιπολιτευόμενο μέτωπο, πολύ πιθανόν ζυμωμένο και από πράκτορες Εγγλέζους και Γάλλους· αυτή η αντιπολίτευση καθοδηγούμενη από τον Κωλέττη και τον Μιαούλη και άλλες προσωπικότητες του αγώνα προτίμησε να βάλει φωτιά στους στρατώνες για να μην παραδοθούν τα όπλα στον Ρώσο ναύαρχο ο οποίος ήθελε να τα οικειοποιηθεί (13 Αυγούστου 1831). Ο πρόεδρος, απελπισμένος, φυλάκισε διάφορες εξέχουσες προσωπικότητες, ανάμεσά τους και τον Μαυρομιχάλη, πρώτο άρχοντα της Σπάρτης. Εν μέσω όλης αυτής της παραφοράς, ο Καποδίστριας δολοφονήθηκε και ο θάνατός του αύξησε την αναρχία. Οι

αντιπρόσωποι των δυτικών κυβερνήσεων και οι ξένοι ναύαρχοι έλαβαν εντολές από την συνδιάσκεψη του Λονδίνου να προστατεύσουν κάθε τακτικό θεσμό διοίκησης μέχρι να επιλεγεί μονάρχης. Εκεί οφείλεται η αναποφασιστικότητα όλων αυτών των αρχόντων μπροστά στις θύελλες που σάρωσαν τη χώρα κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του κόμη Αυγουστίνου και των άλλων που τον ακολούθησαν. Τελικώς, επιλέχθηκε ο πρίγκηπας Όθων της Βαυαρίας (13 Φεβρουαρίου 1832). Στην Κωνσταντινούπολη, κατέστη δυνατή, μέσω της πληρωμής αποζημίωσης σαράντα εκατομμυρίων άσπρων ή ρεαλίων, η αύξηση των ελληνικών εδαφών μέχρι τα σύνορα που θα δούμε πιο κάτω. Στις 6 Φεβρουαρίου 1833 έκανε την είσοδό του στο Ναύπλιο ο πρίγκηπας και μαζί του οι σύμβουλοι και οι αντιβασιλείς που θα κυβερνούσαν μέχρι την ενηλικίωσή του. Οι τρεις άρχοντες που αποτελούσαν το συμβούλιο αντιβασιλείας, με το που ξεκίνησαν να εργάζονται, κήρυξαν ο ένας τον πόλεμο στον άλλο, σαν η διχόνοια να αποτελεί ένα μικρόβιο που κολλάει κανείς στην Ελλάδα από τον αέρα. Στο τέλος, οι δύο από τους τρεις απομακρύνθηκαν και η αντιβασιλεία παρέδωσε την εξουσία στον βασιλιά Όθωνα την 1^η Ιουνίου του τρέχοντος έτους, αφού πρώτα είχαν δαπανηθεί πάνω από τριάντα εκατομμύρια φράγκα (και δεν προσθέτουμε σε αυτά τα χρήματα τα έσοδα της ίδιας της χώρας) χωρίς να γίνει απολύτως τίποτε σημαντικό, αν εξαιρέσουμε την εγκαθίδρυση (προς το τέλος της περιόδου) δικαστηρίων και δημαρχείων.

Επικράτεια και σύνορα

Περιλαμβάνει το σημερινό βασίλειο της Ελλάδας το νησί της Εύβοιας, όλες τις Κυκλάδες, τμήμα των Σποράδων, το Μοριά και τη Ρούμελη μέχρι τη γραμμή που φθάνει από τον κόλπο της Άρτας σε αυτόν του Βόλου. Η μεθόριος προσδιορίζεται με τον ακόλουθο τρόπο: Ξεκινά στην Γραδίτσα και ανεβαίνει ως τις πηγές ενός ποταμού που κυλά κοντά στην πόλη αυτή στη συνέχεια φθάνει στις πλαγιές του όρους Όθρυς, αφήνοντας στην Ελλάδα το πέρασμα του Χλωμού. Από εκεί προχωρά κυκλικά ακολουθώντας τη φορά του βουνού, περνά τη γέφυρα του Βαρυπόμπου, για να φθάσει στην κορυφή Βελούχι που αποτελεί το κέντρο των τριών μεγάλων οροσειρών της χώρας. Από εκείνη την κορυφή και μετά, η μεθοριακή γραμμή επεκτείνεται διασχίζοντας την κοιλάδα του Ασπροπόταμου μέχρι τον κόλπο της Άρτας, όπου εκβάλλει ο Ασπροπόταμος ανάμεσα στα χωριά Κόπρινα¹² και Μενίδι κατά τρόπο τέτοιο που ενώ το λιμάνι της Πασταρίνας και η χαράδρα και το φρούριο του Μακρυνόρους περιέχονται εντός των ελληνικών συνόρων, η γέφυρα του Κόρακος και οι αλυκές της Κόπρινας παραμένουν υπό την εξουσία του Οθωμανού σουλτάνου. Συνορεύει λοιπόν το ελληνικό βασίλειο προς το βορρά με το ευρωπαϊκό τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας και με το Αρχιπέλαγος προς τα ανατολικά με το Αρχιπέλαγος, προς τα νότια με το Αρχιπέλαγος και προς τα δυτικά με την Ιόνιο θάλασσα. Η έκτασή του είναι δεκατέσσερις χιλιάδες εκατό τετραγωνικά μίλια.

Εδαφική διαίρεση

Το κράτος χωρίζεται σε δέκα νομούς και αυτοί σε σαράντα επτά επαρχίες. Ονόματα των νομών και των πιο σημαντικών πόλεων και νησιών που καθένας από αυτούς περιλαμβάνει.

Αργολίδα: Ναύπλιο, Άργος, Κόρινθος, τα νησιά Ύδρα και Σπέτσες, Πόρος,

¹² Κόπρινα ή Κόπραινα: χωριό της Άρτας. Σήμερα Αλυκή.

Δαμάλα¹³ κλπ.

Αχαΐα και Ηλεία: Πάτρα, Αίγιο¹⁴, Καλάβρυτα, Πύργος, Γαστούνη κλπ.

Μεσσηνία: Κυπαρισσία¹⁵, Μεθώνη, Ναβαρίνο, Κορώνη, Ανδρούσα, Μαυρομάτι¹⁶, Καλαμάτα κλπ.

Αρκαδία: Τρίπολη¹⁷, Καρύταινα, Πραστός, Λεοντάρι κλπ.

Λακωνία: Μυστράς, Μονεμβασιά, Οίτυλο¹⁸ κλπ.

Ακαρνανία και Αιτωλία: Βραχόρι, Δραγομέστι¹⁹, Μεσολόγγι, Ναύπακτος²⁰, Καρπώνιτσα κλπ.

Λοκρίδα και Φωκίδα: Άμφισσα²¹, Παρνασσός, Γαλαξίδι, Λαμία²², Λιδωρίκι, Αταλάντη²³ κλπ.

Αττική και Βοιωτία: Αθήνα, Αίγινα, Μέγαρο, Σαλαμίνα, Θήβα, Λιβαδειά κλπ.

Εύβοια: Χαλκίδα, Κάρυστος, Σκόπελος κλπ.

Κυκλάδες: Σύρος, Άνδρος, Τήνος, Νάξος, Δήλος κλπ.

Επειδή δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα καμία στατιστική καταγραφή σε αυτή την χώρα, δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε με ακρίβεια πόσους οικισμούς έχει· μπορούν όμως να υπολογιστούν σε περίπου τρεις χιλιάδες· αφού η Ρούμελη και ο Μοριάς (χωρίς να υπολογίσουμε τη Μάνη²⁴) περιέχουν δύο χιλιάδες διακόσια εξήντα δύο χωριά και σε αυτόν τον αριθμό πρέπει να προσθέσουμε και τους οικισμούς των νησιών.

Διοίκηση

Η μορφή του πολιτεύματος είναι απόλυτη μοναρχία. Τα βασικά όργανα του κράτους, οι υπουργοί, επικεφαλής των οποίων είναι ένας αρχικαγκελάριος (αυτός τώρα είναι ο κόμης Άρμανσπεργκ), κυβερνούν χωρίς περιορισμούς και χωρίς να συμβουλευόνται κανέναν. Τα υπουργεία είναι τα ακόλουθα: κυβερνήσεως, πόλεμου και ναυτικών, οικονομίας, εσωτερικών, εξωτερικών, πολιτισμού και δημόσιας εκπαίδευσης και δικαιοσύνης.

Όλοι οι νομάρχες, οι έπαρχοι, οι κυβερνήτες κλπ. ανήκουν στην δικαιοδοσία του υπουργείου εσωτερικών. Τα στρατεύματα σε κάθε περίπτωση δεν παίζουν παρά ρόλο βοηθητικό. Στα κάστρα ή στα οχυρά ένας στρατιωτικός αρχηγός αναλαμβάνει την ευθύνη της διοίκησης.

Πρόσφατα δημιουργήθηκε και άλλο είδος εξουσίας. Κάθε χωριό εκλέγει άτομα για ένα συμβούλιο²⁵ ανάλογο προς τον αριθμό των κατοίκων του. Στη συνέχεια, το συμβούλιο προτείνει τρία άτομα στον βασιλιά, από τα οποία αυτός διαλέγει εκείνο που του φαίνεται ότι θα εκτελεί καλύτερα τα καθήκοντα του προέδρου. Αυτός ο θεσμός ονομάζεται *δημαρχία* και ο αρχηγός του ονομάζεται *δήμαρχος*. Όταν τα χωριά είναι μικρά, μία δημαρχία σχηματίζεται από τέσσερα ή πέντε μαζί. Η δημαρχία, όπως είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς, ως θεσμός μοιάζει με τον αντίστοιχο δικό μας και ο Έλληνας δήμαρχος έχει πολλά κοινά με τον δικό μας δήμαρχο. Σε αυτούς

¹³ Δαμάλα ή Δαμαλάς: χωριό χτισμένο στα ερείπια της αρχαίας Τροιζήνας.

¹⁴ Αναφέρεται στο κείμενο ως Βοστίλτζα.

¹⁵ Αναφέρεται στο κείμενο ως Αρκαδιά.

¹⁶ Αναφέρεται στο κείμενο ως Μαυρονάτι.

¹⁷ Αναφέρεται στο κείμενο ως Τριπολιτζά.

¹⁸ Αναφέρεται στο κείμενο ως Βίτυλο.

¹⁹ Αναφέρεται στο κείμενο ως Δραγομέστρι. Είναι το σημερινό χωριό Καραϊσκάκης.

²⁰ Αναφέρεται στο κείμενο ως Λεπάντο.

²¹ Αναφέρεται στο κείμενο ως Σάλωνα.

²² Αναφέρεται στο κείμενο ως Ζητούνι.

²³ Αναφέρεται στο κείμενο ως Ταλάντη.

²⁴ Αναφέρεται στο κείμενο ως Μάϊνα.

²⁵ Στο πρωτότυπο κείμενο και στο σημείο αυτό, υπάρχει μέσα σε παρένθεση η εξής λέξη: *δνμβθγος*. Ίσως ο συγγραφέας να εννοεί την δημογεροντία.

τους λειτουργούς δεν αναλογεί ο οποιοσδήποτε μισθός. Πιστεύεται ότι πολύ γρήγορα θα καταργηθούν οι νομάρχες και οι έπαρχοι, οπότε η διοίκηση θα εξοικονομήσει περισσότερα από οχτακόσιες χιλιάδες ρεάλια ετησίως. Αν αυτό τελικώς πραγματοποιηθεί, η δημόσια διοίκηση της χώρας θα γίνει σχεδόν απόλυτα δημοφιλής.

Ο κλάδος της οικονομίας ασκείται κατά τον ακόλουθα τρόπο: Κάθε επαρχία έχει και από έναν γενικό έφορο και οχτώ ή εννέα εφόρους, που επιτελούν έργο αντίστοιχο προς τους δικούς μας λειτουργούς. Αυτοί μεριμνούν ώστε να περνά το προϊόν της δεκάτης στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Χωρίς να συνεργάζονται άμεσα με τους εφόρους, οι διευθυντές των τελωνείων κάνουν το ίδιο πράγμα με τα δικαιώματα και τους δασμούς. Κάθε επαρχία έχει έναν θησαυροφύλακα· ο αρχιθησαυροφύλακας βρίσκεται στην Αθήνα. Το ελεγκτικό συνέδριο ελέγχεται και αυτό επίσης από το υπουργείο οικονομικών. Ο λαός δεν πληρώνει σε άμεσους φόρους ποσό μεγαλύτερο από το ένα δέκατο του εθνικού προϊόντος· πέντε λεπτά για κάθε κεφάλι αιγοπροβάτου και έντεκα αν το ζωντανό συλληφθεί να βόσκει σε δημόσια έκταση. Σχετικά με τον τρόπο είσπραξης της δεκάτης δεν υπάρχει μέχρι σήμερα συγκεκριμένο σύστημα. Το περασμένο έτος, τα δικαιώματα είσπραξης πουλήθηκαν σε δημόσιο πλειστηριασμό· το προπερασμένο, η είσπραξη ανήκε στην δικαιοδοσία των εφόρων. Πιστεύεται πως από τώρα και στο μέλλον θα επιβάλλεται ένα συγκεκριμένο ποσό για κάθε επαρχία, το οποίο θα πρέπει να πληρώνεται στο τέλος του έτους, ασχέτως προς τα αποτελέσματα της συγκομιδής. Οι Έλληνες είναι συνηθισμένοι, από τα πανάρχαια χρόνια, σε αυτόν τον τρόπο συνεισφοράς, με τον οποίο τα χωριά γλιτώνουν από τα πολλά μπερδέματα και η κυβέρνηση από τις πολλές σκοτούρες.

Σχετικά με τη διοίκηση των δικαστηρίων, τώρα: έχουν ιδρυθεί και λειτουργούν δέκα πρωτοδικεία, τρία εμποροδικεία, δύο εφετεία και ένα ανώτατο αναιρετικό που το ονομάζουν Άρειο Πάγο. Αυτό το τελευταίο δεν έχει δικαίωμα να δικάζει, παρά μόνο να ακυρώνει κάποια ήδη εκδοθείσα απόφαση και να παραπέμπει τον διάδικο στην δικαιοδοσία κάποιου άλλου δικαστηρίου. Ισχύει επίσης ο γαλλικός θεσμός του δικαστηρίου ενόρκων. Σε σχέση είτε με ποινικές είτε με εμπορικές υποθέσεις, τα δικαστήρια βασίζονται για να κρίνουν στους Ναπολεόντειους κώδικες. Όσο για τις αστικές υποθέσεις, βασίζονται σε μία απαρχαιωμένη επιτομή ρωμαϊκού δικαίου που έχει κάνει κάποιος Αρμενόπουλος. Η πολιτική και η ποινική δικονομία ρυθμίζονται από δύο κώδικες που επεξεργάζεται και σήμερα ακόμη ο κ. Αμπελ, πρώην μέλος της αντιβασιλείας.

- Το πρωτοδικείο της Αργολίδος και της Κορίνθου έχει έδρα το Ναύπλιο.
 - Αυτό της Αρκαδίας την Τρίπολη.
 - Αυτό της Αχαΐας και της Ηλείας την Πάτρα.
 - Αυτό της Λακωνίας την Σπάρτη.
 - Αυτό των Κυκλάδων τη Σύρο.
 - Αυτό της Αττικής και της Βοιωτίας την Αθήνα.
 - Αυτό της Εύβοιας την Χαλκίδα.
 - Αυτό της Φωκίδας και της Λοκρίδας την Άμφισσα.
 - Αυτό της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας το Μεσολόγγι.
 - Αυτό της Μεσσηνίας την Πύλο.
-
- Το πρώτο εμποροδικείο έχει ως έδρα τη Σύρο.
 - Το δεύτερο την Πάτρα.
 - Το τρίτο το Ναύπλιο.

Στην Αθήνα λειτουργεί ένα εφετείο για τις επαρχίες: Αττικής και Βοιωτίας, Εύβοιας, Φωκίδας και Λοκρίδας, Αιτωλίας και Ακαρνανίας, Κυκλάδων.

Στην Τρίπολη λειτουργεί το δεύτερο για τις επαρχίες: Αρκαδίας, Αργολίδας και Κορίνθου, Αχαΐας και Ηλείας, Λακωνίας, Μεσσηνίας.

Ο Άρειος Πάγος βρίσκεται στην Αθήνα.

Κάθε πρωτοδικείο έχει τρεις δικαστές, έναν γραμματέα και έναν πρόεδρο. Το εφετείο πέντε δικαστές, έναν γραμματέα και τον πρόεδρο. Ο Άρειος Πάγος οχτώ δικαστές με τον γραμματέα και τον πρόεδρο. Όλα αυτά τα δικαστικά σώματα δικάζουν χωρίς διάκριση υποθέσεις αστικές και ποινικές.

Πληθυσμός

Όλοι οι συγγραφείς που έχουν γράψει για την Ελλάδα διαφωνούν για τον πληθυσμό των διαφόρων περιοχών της, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που αντί να ρίχνουν φως στην αλήθεια, προκαλούν σύγχυση και στον πιο προσεκτικό και φιλομαθή ερευνητή. Αφήνοντας λοιπόν παράμερα όλες αυτές τις διαφορούμενες και ίσως και λίγο ελαφρόμυαλες αυθεντίες, και ασχολούμενος μόνο με τα λίγα γνωστά γεγονότα καθώς και με τα στοιχεία που από μόνος μου μάζεψα σ' όλη τη χώρα, μπόρεσα να υπολογίσω τον πληθυσμό της Ελλάδας κατά τον πιθανότερο δυνατό τρόπο.

Αποτελείται το κράτος, όπως είπαμε, από τα διάφορα νησιά του Αρχιπελάγους, την Πελοπόννησο και τη Ρούμελη. Ο πληθυσμός του κάθε νησιού είναι πολύ πιο εύκολο και σίγουρο να διαπιστωθεί από τον πληθυσμό μίας μεγάλης ηπειρωτικής περιοχής. Εγώ ο ίδιος έχω διασχίσει πολλά από αυτά τα νησιά και μπορώ να διαβεβαιώσω ότι αν στους αριθμούς των κατοίκων που καταγράφω υπάρχει κάποιο λάθος, αυτό σίγουρα θα είναι πολύ μικρής σημασίας.

Νησιά	Κάτοικοι	Νησιά	Κάτοικοι
Υδρα	20.000	Κύθνος ²⁶	2.000
Σπέτσες ²⁷	17.000	Νάξος	13.500
Πόρος	4.500	Πάρος & Αντίπαρος	5.000
Αίγινα	5.500	Σίφνος	4.500
Αγκίστρι	400	Σέριφος ²⁸	2.000
Σαλαμίνα	1.200	Κίμωλος	2.000
Σκόπελος	3.000	Μήλος	3.000
Αλόνησος ²⁹	250	Φολέγανδρος ³⁰	1.700
Σκιάθος ³¹	1.500	Σίκινος	1.500
Σκύρος	1.500	Ίος	3.000
Σύρος	22.000	Αμοργός	2.000
Τήνος	19.000	Σαντορίνη	9.000
Μύκονος ³²	3.600	Ανάφη	650
Άνδρος	14.000	Αστυπάλαια	900
Κέα	4.500	Εύβοια	19.000
		ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΤΟΙΚΩΝ	181.100

²⁶ Αναφέρεται στο κείμενο ως Θερμιά.

²⁷ Αναφέρεται στο κείμενο ως Σπέτζια.

²⁸ Αναφέρεται στο κείμενο ως Σέφιφος.

²⁹ Αναφέρεται στο κείμενο ως Ηλιοδρομία.

³⁰ Αναφέρεται στο κείμενο ως Πολύκανδρος.

³¹ Αναφέρεται στο κείμενο ως Σκιάντος.

³² Αναφέρεται στο κείμενο ως Μύκονη.

Η Πελοπόννησος, σύμφωνα με μία κυβερνητική απογραφή πληθυσμού, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ελληνικός Ταχυδρόμος*, είχε, εκείνη την εποχή, την όχι και τόσο μακρινή (1829), εκατόν ενενήντα χιλιάδες εξακόσιους πενήντα τρεις κατοίκους. Άλλη απογραφή που πραγματοποιήθηκε το 1833, τους ανέβαζε σε τριακόσιους οχτώ χιλιάδες οχτακόσιους πέντε, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η περιοχή της Μάνης, με τους περίπου σαράντα χιλιάδες κατοίκους. Αν μείνουμε στη μέση ανάμεσα στις δύο απογραφές, θα έχουμε ως αποτέλεσμα διακόσιους εξήντα χιλιάδες κατοίκους³³ και θα ξεκινάμε βεβαίως πάντοτε από την βάση ότι τέτοια σημαντική και χωρίς κανένα φανερό λόγο απόκλιση ανάμεσα τις δύο απογραφές που έγιναν σε τόσο κοντινές χρονολογίες θα μπορεί μόνον να οφείλεται σε σφάλμα σε μία από τις δύο³⁴ ή ίσως σε σφάλμα και των δύο, που είναι και το πιθανότερο.

Η Ρούμελη χωρίζεται στην δυτική και την ανατολική Ελλάδα. Η ανατολική περιλαμβάνει την επαρχία των Μεγάρων με μία πόλη και δώδεκα χωριά³⁵ της Αττικής με μία πόλη και εκατόν δεκαοχτώ χωριά³⁶ των Θηβών, με εκατόν πενήντα χωριά³⁷ της Λιβαδειάς με εβδομήντα δύο χωριά³⁸ της Αταλάντης με εξήντα έξι χωριά³⁹ της Μπεντενίτζας στις Θερμοπύλες, με τριάντα τέσσερα χωριά⁴⁰ της Λαμίας με είκοσι εννέα χωριά⁴¹ της Πετραρίγκας, με εξήντα έξι χωριά⁴² του Μαλανδρινού, με δεκαέξι χωριά⁴³ του Λιδωρικίου, με εξήντα χωριά⁴⁴ της Αμφισσας, στην περιοχή της Λοκρίδας, με τριάντα δύο χωριά. Συνολικά έντεκα επαρχίες με έντεκα πόλεις και πεντακόσια ογδόντα πέντε χωριά.

Η δυτική Ελλάδα περιλαμβάνει την επαρχία του Μεσολογγίου με δύο χωριά⁴⁵ του Αιτωλικού³³ με δύο χωριά⁴⁶ του Ιρίγου με είκοσι χωριά⁴⁷ του Βενέτικου³⁴ με είκοσι χωριά⁴⁸ του Βάλτου με είκοσι οχτώ χωριά⁴⁹ της Βόνιτσας με έντεκα χωριά⁵⁰ του Μπλόκου με είκοσι χωριά⁵¹ του Ξηρόμερου με τέσσερις κωμοπόλεις και είκοσι τρία χωριά⁵² των Κραβάρων³⁵ με δύο κωμοπόλεις και είκοσι τρία χωριά⁵³ του Απόκουρου³⁶ με είκοσι έξι χωριά⁵⁴ του Καρπενησιού με τέσσερις κωμοπόλεις και εξήντα δύο χωριά. Συνολικά δεκαεννέα πόλεις και κωμοπόλεις, και διακόσια είκοσι έξι χωριά. Κατά συνέπεια, η Ρούμελη περιέχει τριάντα πόλεις και κωμοπόλεις και οχτακόσια έντεκα χωριά. Από όλα αυτά τα μέρη μόνο η Αθήνα, η πρωτεύουσα του βασιλείου, με δώδεκα χιλιάδες ψυχές σήμερα, έχει πληθυσμό άξιο κάποιας προσοχής. Οι υπόλοιποι οικισμοί είναι σχεδόν όλοι και σε μεγάλο βαθμό μικροί και φτωχικοί⁵⁵ υπάρχουν πολλά χωριά που οι κάτοικοί τους δεν ξεπερνούν τους πενήντα ή τους εξήντα.

Έτσι πιστεύω πως μπορούμε να υπολογίσουμε τον πληθυσμό τους κατά προσέγγιση σε έναν μέσο όρο διακοσίων ανθρώπων ανά χωριό. Με αυτό το σκεπτικό, η περιοχή αυτή θα αριθμεί εκατόν ογδόντα χιλιάδες κατοίκους. Θα έχουμε λοιπόν το ακόλουθο αποτέλεσμα:

Τα νησιά	181.100
Ο Μοριάς	270.000
Η Ρούμελη	180.000
	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	631.100

³³ Αναφέρεται στο κείμενο ως Ανατολικό.

³⁴ Ονομασία, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, της επαρχίας Ναυπακτίας.

³⁵ Τα Κράβαρα είναι τα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας.

³⁶ Περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας. Μετονομάστηκε σε Θέρμιο.

Αν ακολουθήσουμε τον κατά προσέγγιση τρόπο υπολογισμού της Ρούμελης και στα υπόλοιπα τρεις χιλιάδες χωριά της Ελλάδας και προσθέσουμε σε αυτόν τον αριθμό πενήντα χιλιάδες κατοίκους για κάθε μία από τις τέσσερις πόλεις της Σύρου, της Αθήνας, της Πάτρας και του Ναυπλίου θα βγάλουμε ως αποτέλεσμα εξακόσιους σαράντα εννέα χιλιάδες διακόσιους ανθρώπους. Μπορούμε λοιπόν να είμαστε σίγουροι πως κατά πάσα πιθανότητα ο πληθυσμός της Ελλάδας βρίσκεται ανάμεσα στους εξακόσιους και τους εξακόσιους πενήντα χιλιάδες κατοίκους.

Στρατός

Απαρτίζεται από έξι τάγματα μάχης από διακόσιους έως εφτακόσιους άνδρες το καθένα	2.100
Ένα σώμα χωροφυλάκων, όλων Ελλήνων, από τους οποίους οι εκατόν πενήντα είναι έφιπποι	1.100
Μία ίλη πυροβολικού με εφτακόσιους άνδρες	700
Ένα σύνταγμα πεντακοσίων έφιππων λογχοφόρων	500
Δύο τάγματα τσολιάδων (παλικάριών)	500
		4.900

Από αυτή την δύναμη, οι τρεις χιλιάδες διακόσιοι άνδρες είναι Βαυαροί· οι υπόλοιποι είναι Έλληνες, διασκορπισμένοι στα διάφορα σώματα, εκτός από τους χωροφύλακες, που είναι όλοι Έλληνες. Οι Βαυαροί δεν έχουν ποτέ πολεμήσει· ούτε έχουν οι Έλληνες πολεμήσει με τους κανόνες του πολέμου, στους οποίους υπακούν μόνο με την πλέον φανερή απέχθεια· πέραν τούτου, Έλληνες και Βαυαροί μισούνται μεταξύ τους. Το συμπέρασμα βγαίνει από μόνο του πως αυτά τα περιορισμένα σε αριθμούς στρατεύματα είναι ελλειμματικά και σε φυσική και σε ηθική δύναμη.

Ναυτικό

Το ναυτικό αποτελείται από τέσσερις μπεργκαντίνες, δύο γολέτες, δύο κορβέτες, δύο μπρίκια, δύο γαμπάρες³⁷ και δώδεκα λάντσες με κανόνια των εξήντα. Συνολικά καμιά εκατοστή κανόνια. Οι λάντσες είναι σχεδόν όλες καινούργιες. Τα υπόλοιπα πλοία παλιά και κακοσυντηρημένα. Ο ναύσταθμος βρίσκεται στον Πόρο. Όταν τον επισκέφθηκα, είχε προσωπικό πεντακόσιους εργάτες· επιπλέον δε, τριακόσιους με τετρακόσιους στρατιώτες που απασχολούνταν σε διάφορες εργασίες. Τα οπλοστάσια αποτελούνται από ένα πλατύ τετράγωνο κτίσμα με ένα ξέσκεπο προαύλιο. Περιείχαν δύο όλμους, δύο οβίδες, έξι κανόνια των τριάντα έξι, μερικά σιδερένια ναυτικά κανόνια, κλπ. Συνολικά πενήντα βαρέα όπλα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν και κάπου δεκατρείς χιλιάδες βλήματα, μπόμπες και βομβίδες κάθε τύπου. Από τα υπόλοιπα υλικά, ελάχιστη ξυλεία, καθόλου κορδόνια, κανένα είδος ρουχισμού, σίδηρα κλπ. Η συντήρηση των υλικών και

³⁷ Τύπος πλοίου ανάμεσα στην κορβέτα και τη λάντσα.

οι πληρωμές των μισθών του προσωπικού του στόλου κοστίζει στην κυβέρνηση ένα εκατομμύριο πεντακόσιες χιλιάδες δραχμές (πενήντα εκατομμύρια ρεάλια).

Κατάσταση άμυνας και οχυρωματικά έργα

Τα υπάρχοντα μετά τον πόλεμο της ανεξαρτησίας φρουρία είναι δεκαεφτά, και η κατάστασή τους είναι η ακόλουθη:

Ναύπλιο

Οχυρό χτισμένο αμφιθεατρικά και περικυκλωμένο από εξαιρετικά πυροβολεία. Η γέφυρα που οδηγεί στην εξωτερική πόρτα του φρουρίου σηκώνεται. Πάνω από την πόρτα δύο κανόνια καλύπτουν όλες τις πιθανές κατευθύνσεις. Ο ναύσταθμος και το λιμάνι χωρίζονται από το εσωτερικό της πόλης με μία πύλη και μία μικρότερη πόρτα. Περικλείει στο εσωτερικό του τα μόνα ναυπηγεία στην Ελλάδα. Η φρουρά του μπορεί να φθάσει και τους χίλιους πεντακόσιους άνδρες. Περιβάλλεται από τρία άλλα φρουρία για τα οποία θα μιλήσουμε πιο κάτω. Βρίσκεται σε καλή κατάσταση.

Ναβαρίνο

Κτισμένο πάνω σε έναν λόφο και σε πολύ καλή κατάσταση από πλευράς οχυρώσεων. Προφυλάσσει την είσοδο στο λιμάνι του, όπως επίσης και την πρόσβαση από Ξηράς, από τη Μεθώνη προς το Νησί. Μπορεί να στεγάσει οχτακόσιους άνδρες φρουρά.

Μεσολόγγι

Αδύναμο από πλευράς ασφαλείας. Η είσοδος του από θάλασσης είναι πολύ δύσκολη και επικίνδυνη. Από Ξηράς, διασχίζεις πεδιάδα και λιμνοθάλασσες. Οι οχυρώσεις του δεν περιλαμβάνουν παρά έναν τοίχο που το περιβάλλει και ο οποίος βρίσκεται σε κακή κατάσταση και μερικά προπύργια. Στο εσωτερικό βλέπει κανείς ακόμη υπολείμματα από τα αναχώματα και τα λαγούμια μέσα από τα οποία οι ηρωικοί του υπερασπιστές είχαν αντισταθεί στις κατά πολύ ανώτερες αραβικές και τουρκικές δυνάμεις αφού είχε παραβιασθεί η εξωτερική θύρα. Στα τρία μίλια, μέσα στη θάλασσα, πάνω σε ένα άθλιο νησάκι, και σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με το κύμα, υπάρχει ένα πυροβολείο, το Βασιλάδι. Η είσοδος στο λιμάνι είναι ένα στενό πέρασμα που δεν διευκολύνει παρά μόνο μικρά πλοία. Η φρουρά του μπορεί να φθάσει μέχρι και τους πεντακόσιους στρατιώτες.

Αθήνα

Δύναμη ανδρών: μέχρι και διακόσιοι. Το πιο προφυλαγμένο σημείο είναι ο Φιλόπαππος. Οι οχυρώσεις του είναι εντελώς κατεστραμμένες. Η κυβέρνηση μόλις έδωσε εντολή αφοπλισμού της περιφέρειας Ακρόπολης.

Λαμία ή Ζητούνι

Σε αδύναμη αμυντική κατάσταση. Η φρουρά του μπορεί να φθάσει και τους τετρακόσιους άνδρες. Βρίσκεται μόλις δύομισι λεύγες μακριά από την Τουρκία: η γεωγραφική θέση του φρουρίου είναι και το μοναδικό αξιοσημείωτο στοιχείο του.

Βόνιτσα

Προασπίζεται τα δυτικά σύνορα από την πλευρά της Πρέβεζας. Είναι χτισμένο σε ύψωμα αλλά σε φτωχή οχυρωματική κατάσταση. Φρουρά εκατόν πενήντα ανδρών το περισσότερο.

Μονεμβασιά

Σε καλή οχυρωματική κατάσταση. Πάνω σε αρκετά υψηλό λόφο, είκοσι λεπτά από το επίπεδο της θάλασσας. Αποτελεί εμπόδιο σε πιθανή προέλαση των Μανιατών, και η φρουρά του μπορεί να φθάσει τους τριακόσιους άνδρες.

Μεθώνη

Οικισμός περικλειόμενος από προπύργια σε καλή οχυρωματική κατάσταση. Μπορεί να στεγάσει μέχρι και οχτακόσιους στρατιώτες. Οι Γάλλοι επιδιόρθωσαν πρόσφατα τις κατεστραμμένες οχυρώσεις του φρουρίου, καλύπτοντας τη μοναδική οδό πρόσβασης και φτιάχνοντας glacis έξω από τη στεριανή πόρτα.

Πάτρα

Η φρουρά του θα μπορούσε να φθάσει και τους εξακόσιους στρατιώτες· αλλά στην πραγματικότητα οι οχυρώσεις του είναι τελείως κατεστραμμένες, και ο πυργίσκος του φρουρίου έχει κριθεί εντελώς άχρηστος και ακατάλληλος για στρατιωτική χρήση.

Χαλκίδα

Μπορεί να την υπερασπιστεί φρουρά με δύναμη έως και εξακοσίων στρατιωτών, αλλά βρίσκεται σε άθλια κατάσταση.

Ακροκόρινθος

Φρούριο χτισμένο σε έναν υψωμένο βράχο, τεράστιο και δύσβατο. Στο συγκρότημα ανήκει άλλο ένα μικρό φρούριο, με το όνομα *Πεντεσκούφιον*³⁸ που είναι χτισμένο σε ένα γειτονικό μεγάλο βράχο που βλέπει στη μοναδική πόρτα του οχυρού. Έχει περισσότερα από διακόσια πηγάδια. Ο αέρας είναι ανθυγιεινός και η περίφημη από την αρχαιότητα πηγή Ιπποκρήνη δεν έχει διατηρήσει τίποτε πέραν του δροσερού νερού της. Η φρουρά του χίλιοι άνδρες. Καλά διατηρημένο.

Ιτς Καλέ

Χτισμένο στην κορυφή που δεσπόζει πάνω από το Ναύπλιο. Στην πόλη βρίσκονται και οι δύο εισοδοί του φρουρίου. Έχει μία πύλη παραθαλάσσια μπροστά από το Παλαμήδι. Σε καλή κατάσταση. Η φρουρά του χίλιοι διακόσιοι άνδρες.

Παλαμήδι

Σε τέλεια κατάσταση. Βρίσκεται ανάμεσα στο Ιτς Καλέ και το Ναύπλιο· αποτελεί το κλειδί της πρόσβασης στα δύο αυτά φρούρια. Απροσπέλαστο, δεν μπορεί να κατακτηθεί παρά μόνο μέσω της πείνας, αφού υπάρχει πρόβλεψη υδροδότησης. Μία σκάλα πελεκημένη μέσα στον βράχο οδηγεί στο φρούριο από το Ναύπλιο. Από την άλλη πλευρά του βουνού, μπορεί επίσης να το φθάσει κανείς με άμαξα. Τα πυροβολεία του με αλληλοκάλυψη πυρός προστατεύουν το Ιτς Καλέ, την Ακροναυπλία, το Μπούρτζι, τον όρμο, τους δρόμους από το Άργος, την Επίδαυρο κλπ. Η φρουρά του οχτακόσιοι στρατιώτες.

Ρίον ή Καστέλο του Μοριά

Σε τέλεια οχυρωματική κατάσταση, στην είσοδο του κόλπου της Ναυπάκτου. Τα προφυλαγμένα πυροβολεία του στο επίπεδο της θάλασσας είναι εξαιρετικά. Τα πυρά από αυτό το φρούριο διασταυρώνονται με τα

³⁸ Αναφέρεται στο κείμενο ως Πεντεσκουσία.

προερχόμενα από το Αντίριον και με αυτόν τον τρόπο προστατεύεται η είσοδος στον κόλπο της Ναυπάκτου· γι' αυτόν τον λόγο, έχουν ονομάσει αυτό το πέραςμα τα μικρά Δαρδανέλια. Άφθονο νερό από φυσικές πηγές. Η φρουρά του διακόσιοι άνδρες.

Αντίριον ή Καστέλο της Ρούμελης

Απέναντι από το προηγούμενο. Σε κακή κατάσταση· παρ' όλα αυτά, διαθέτει εξαιρετικά προφυλαγμένο πυροβολείο. Οι παλιές εξωτερικές οχυρώσεις είναι διαλυμένες. Έλλειψη πόσιμου ύδατος. Φρουρά ογδόντα με εκατό άνδρες.

Μπούρτζι

Πάνω σε ένα νησάκι στον όρμο του Ναυπλίου, σε μισή απόσταση βολής κανονιού από το φρούριο της πόλης. Αυτό το μικρό φρούριο είναι ικανό, με τα κατάλληλα εφόδια, για γερή αντίσταση. Είναι σε καλή κατάσταση. Χρησιμοποιείται ως κρατική φυλακή. Ογδόντα άνδρες φρουρά.

Καράμπαμπας

Αυτό το μικρό φρούριο, που βρίσκεται σε καλή αμυντική κατάσταση, μπορεί να είναι χρήσιμο σε περιπτώσεις πολέμων ή εσωτερικών ταραχών. Υπερασπίζεται τη γέφυρα που οδηγεί στην Εύβοια και μπορεί να στεγάσει εκατό άνδρες φρουρά.

Το κυβερνητικό διάταγμα της 26^{ης} Απριλίου 1834, έκρινε διάφορα φρούρια, όπως αυτά του Ναβαρίνου, της Κορώνης, της Καρύστου, το καστέλο του Πόρου κλπ. ακατάλληλα για στρατιωτική χρήση.

Σε αυτά τα φρούρια υπάρχουν πάνω από πεντακόσια στοιχεία πυροβολικού, από τα οποία τα διακόσια είναι άχρηστα. Οι άμαξες είναι σε γενικές γραμμές παλιές ή σε κακή κατάσταση. Η πυρίτιδα που υπάρχει στις αποθήκες οπλισμού δεν ξεπερνά τα τέσσερις χιλιάδες καντάρια και μέρος της χρονολογείται από την εποχή των Βενετσιάνων. Ο ταρσανάς του Ναυπλίου είναι σε αρκετά καλή κατάσταση εφοδιασμού, ειδικά σε ό,τι αφορά νέα όπλα. Τέλος και σε περίπτωση πολέμου, η κυβέρνηση μπορεί με ευκολία να υπερασπιστεί τα σύνορα· με την προϋπόθεση βεβαίως ότι ο πόλεμος διεξάγεται εναντίον εξωτερικής απειλής: και αυτό γιατί τα σύνορα είναι όλα θαλάσσια, με εξαίρεση μια στενή ζώνη γης που ενώνει τον κόλπο της Άρτας με αυτόν του Βόλου. Από την άλλη μεριά, αληθεύει ότι αυτή η ζώνη δεν εξασφαλίζει σε όλα της τα σημεία καλές θέσεις μάχης. Η επιτροπή για τον καθορισμό των συνόρων ανέφερε σε ένα πληροφοριακό μνημόνιο της προς την συνδιάσκεψη του Λονδίνου: «Η συνοριακή γραμμή από την πλευρά της γέφυρας του Κόρακα είναι τελείως ακατάλληλη για στρατιωτική αντίσταση και μπορεί μόλις και μετά βίας να χρησιμεύσει σε περίπτωση διανομής των εδαφών. Είναι μάλιστα τόσο άσχημα χαραγμένη που μπορεί κάλλιστα να γεννήσει αντιδικίες και έριδες και αυτό παρά τα πάρα πολλά σημάδια που ήμασταν αναγκασμένοι να τοποθετήσουμε εξαιτίας των ιδιορρυθμιών του εδάφους. Τέλος, δεν θέτει κανένα πραγματικό φυσικό εμπόδιο ανάμεσα στα δύο κράτη παρά μόνο στην περιοχή από τη Γκούρα μέχρι τη θάλασσα»³⁹. Όμως, τα τραχιά βουνά, που είναι πολύ δύσκολο να τα διαβεί κανείς για να μπει στη χώρα, θα δυσκολέψουν πολύ τον οποιονδήποτε στρατό εισβολής με την προϋπόθεση ότι ο λαός θα είναι αποφασισμένος να υπερασπιστεί τα περάσματα, που είναι λίγα και προσφέρουν εξαιρετικές προοπτικές άμυνας (όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με τις Θερμοπύλες). Το πέραςμα αυτό βρίσκεται στον δρόμο που οδηγεί από την Αλβανία προς την Ελλάδα, είναι δε πολύ δύσκολο για ένα σώμα τακτικού στρατού να στρατοπεδεύσει στο

³⁹ Στα Γαλλικά στο πρωτότυπο. Μετάφραση δική μου.

σημείο λόγω έλλειψης κατάλληλων εφοδίων και καταλύματος. Αν όμως μια μεραρχία Αλβανών επιθυμούσε τώρα να αιφνιδιάσει τη χώρα, θα έφθανε αναμφίβολα ως την Αθήνα χωρίς να αντιμετωπίσει κανένα εμπόδιο, γιατί δεν θα υπήρχε ούτε στρατός αλλά ούτε και κανείς άλλος να τους σταματήσει.

Γεωργία

Η Ελλάδα, όπως η Ελβετία, το Τιρόλο ή το Πεδεμόντιο, είναι μια χώρα καλυμμένη από βουνά με μερικές μόνο πεδιάδες ή κοιλάδες. Αυτά τα βουνά κάποτε είχαν υπέροχα δάση, αλλά σήμερα δεν περιέχουν τίποτε περισσότερο από άγονα βράχια, αν εξαιρέσουμε τον Παρνασσό, τον Ελικώνα και μερικά βουνά της Αρκαδίας και της Θεσσαλίας. Περιπάτησα μέρες ολόκληρες σε λόφους γεμάτους πέτρες. Πως έγινε τέτοια μεταμόρφωση; Η κύρια αιτία βρίσκεται στο βάρβαρο έθιμο των βοσκών να βάζουν φωτιά σε ολόκληρα δάση για να ξεφυτρώσει, την περίοδο των βροχών, μέσα από τις στάχτες χορτάρι άφθονο και τρυφερό για τα πρόβατά τους. Σε άλλα μέρη, όπως στην Μεγαρίδα, συνηθίζουν επιπλέον να χαράζουν τον κορμό των πεύκων για τον χυμό τους, από τον οποίο φτιάχνουν ξύδι και ρετσίνα⁴⁰ κάτι που βεβαίως και αναπόφευκτα οδηγεί στον θάνατό τους. Οι υλοτόμοι που κόβουν ξύλα για τις ανάγκες του στόλου προκαλούν και αυτοί μεγάλη ζημιά, καταστρέφοντας χωρίς καμιά διάκριση, χωρίς καμιά μετριοπάθεια, ό,τι βρεθεί στον δρόμο τους. Έτσι, οι Υδραίοι εξολόθρευσαν ολοκληρωτικά τα δάση του Αλφειού. Αρκούσε να δώσει κανείς μερικά σακιά καφέ ή ζάχαρη στον αγά του Πύργου για να εξασφαλίσει την άδεια να κόψει ό,τι θέλει. Προσθέστε σ' αυτές τις πηγές συμφοράς τις συνεχείς λεηλασίες των κατοίκων της υπαίθρου, που αποψιλώνουν τα δάση είτε για να χρησιμοποιούν τα δένδρα ως καύσιμη ύλη είτε για να τα πουλάνε στην αγορά⁴¹ μεγάλο μερίδιο ευθύνης βεβαίως φέρουν και οι κλέφτες⁴⁰, είδος άγριων και ανεξάρτητων παλικάριών που τριγυρούσαν ελεύθερα στα βουνά, αρνούμενοι να υποταχθούν στους Τούρκους, και δεν είναι παράδοξο το γεγονός ότι όλες οι βουνοκορφές της Ελλάδας είναι τελείως γυμνές, ειδικά αν σκεφτούμε ότι αυτό το σύστημα συνεχών καταστροφών ίσχυε ως έθιμο για τέσσερις αιώνες. Η γη, χωρίς τους κορμούς και τις ρίζες των δένδρων που την συγκρατούσαν, παρασύρεται από τα νερά και καταλήγει στις κοιλάδες ή πέφτει στη θάλασσα. Κατά συνέπεια, οι βροχές μειώνονται ή και εξαφανίζονται, ειδικά τους καλοκαιρινούς μήνες⁴¹ οι πηγές ξεραίνονται και η ακαρχία είναι απόλυτη και ανεπανόρθωτη. Πως αλλιώς, αν όχι έτσι, έχουν μετατραπεί τα περισσότερα από τα νησιά του Αρχιπελάγους σε ακαλλιέργητα λατομεία; Ισχυρίζονται μερικοί ότι τα πράγματα ήταν πάντοτε έτσι και πως η αρχαία γονιμότητα δεν ήταν τίποτε περισσότερο από δημιούργημα ποιητικής φαντασίας. Αλλά το νησί της Δήλου, για παράδειγμα, είναι σήμερα τελείως έρημο⁴¹ δεν ανακαλύπτει κανείς σε αυτήν άλλο ίχνος ανθρώπινο πέρα από τα πελώρια ερείπια των ναών και των θεάτρων της. Μια πηγή μέσα σε μια υπόγεια κατασκευή καλυμμένη από οχτώ μεγάλες αψίδες, και το νερό της οποίας κατά γενική πίστη προέρχεται από την Αίγυπτο, φέρνει κατά καιρούς υπολείμματα φύλλων φοινικιάς⁴¹ και αυτά τα κομμάτια βλάστησης που έρχονται ως εμάς μέσα από μυστηριώδεις αγωγούς και κανάλια είναι τα μοναδικά ίχνη πρασίνου που μπορούν να ανιχνευθούν στην πατρίδα του Απόλλωνα και της Αρτεμης. Είναι άραγε δυνατό πάνω σε έδαφος τόσο ξερό και απογυμνωμένο να έχει ζήσει και ευημερήσει πληθυσμός τόσο πολυάριθμος, να έχουν οικοδομηθεί τόσο μεγαλοπρεπή κτήρια, να γιορτάζονται τόσο περίλαμπρες

⁴⁰ Στο πρωτότυπο, ως κλέφτις.

⁴¹ Μύθος της αρχαιότητας τον οποίο ενστερνίζεται μάλλον αβασάνιστα ο συγγραφέας μας.

τελετές και να έχει αναπτυχθεί το σημαντικότερο και πλουσιότερο ναυτικό εμπόριο εκείνης της εποχής; Όχι, η σημερινή ξεραϊλα είναι σίγουρα αποτέλεσμα της βαρβαρότητας εκείνης που άφησε στην Ελλάδα ένα ίχνος τόσο βαθύ που δεν θα σβήσουν ούτε η τέχνη ούτε ο σύγχρονος πολιτισμός. Το μόνο που μπορεί να κάνει κανείς είναι να επιτεθεί στο κακό και δυστυχώς, ενώ εδώ και δεκατέσσερα χρόνια τα τέσσερα πέμπτα του κράτους έχουν μετατραπεί σε δημόσια περιουσία, αυτό το κακό εξαπλώνεται διαρκώς και γρήγορα.

Άλλες τρεις φυσικές αιτίες πρώτης τάξεως που ακόμη σήμερα θέτουν προσκόμματα σημαντικότερα στις προόδους της γεωργίας είναι η λειψυδρία σε μερικές περιοχές, η υπεραφθονία των υδάτων σε άλλες περιοχές και η απόλυτη έλλειψη δρόμων σε όλες τις περιοχές.

Η πεδιάδα του Αργους παραμένει ξερή καθ' όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού. Η Αττική δεν έχει παρά μόνο τα δύο μικρά ποταμάκια Κηφισό και Ιλισσό' ό,τι δεν βρέχουν αυτά τα ρεύματα παρουσιάζει την πιο έντονη ξεραϊλα, το ίδιο δε συμβαίνει και με τις λίγο πιο υψωμένες κοιλάδες. Η μόνη γιατρεία γι' αυτή την ερήμωση θα ήταν η δημιουργία αρτεσιανών φρεάτων, που, σύμφωνα με πολλούς, θα μπορούσαν ν' ανοιχτούν με μεγάλη ευκολία μιας και υπάρχει αφθονία υπόγειων υδάτων. Τα δύο τρίτα της Αττικής, της Ελευσίνας και των Μεγάρων, περιλαμβανομένων των κοιλάδων της Κορίνθου και της Σικυώνος, αποζητούν μία τέτοια βοήθεια.

	<u>Αοδεύομενη</u> <u>γη</u>	<u>Μη</u> <u>αοδεύομενη</u> <u>γη</u>
Στρέμματα στην ανατολική Ελλάδα	26.700	422.040
Στρέμματα στη δυτική Ελλάδα	78.863	310.339
Στρέμματα στην Πελοπόννησο	98.975	362.749
	<hr/>	<hr/>
	204.538	1.095.128

Σε άλλα μέρη, εξαιτίας των εμποδίων που φράζουν τα κανάλια και τους αγωγούς απορροής υδάτων, τα νερά που κυλούν από τα βουνά ξεχυλίζουν στις κοιλάδες και τις πεδιάδες. Είναι αλήθεια πως τα καλοκαίρια αυτά τα μέρη ξεραίνονται τελείως, αυτό όμως συμβαίνει πολύ καθυστερημένα σε σχέση με την περίοδο της καλλιέργειας και της σποράς. Τα χωράφια που τρέφανε παλαιότερα τους πληθυσμούς της Μεγαλόπολης, της Τεγέας, της Μαντινείας στην Αρκαδία, της Στυμφαλίας, του Φενεού, καθώς και τα δώδεκα χωριά που περικυκλώνουν την λίμνη της Κωπαΐδας μεταβάλλονται πολύ συχνά σε λίμνες. Τα δύο κανάλια που διοχέτευαν τα νερά της κοιλάδας του Φενεού στην θάλασσα έχουν τώρα εξαφανιστεί, το ένα εδώ και είκοσι δύο χρόνια, το άλλο εδώ και δώδεκα. Από τότε, η στάθμη των στάσιμων νερών έχει αυξηθεί και έχει φθάσει σήμερα τα τριακόσια πόδια. Έχουν πλημμυρίσει όλη την πεδιάδα μιας και έχουν καλύψει δώδεκα χωριά που βρίσκονταν στους πρόποδες του βουνού, ενώ απειλούνται με την ίδια τύχη και άλλοι οικισμοί πιο βόρεια. Οι γέροντες της Λιβαδειάς έχουν να λένε πως τα τελευταία πενήντα χρόνια οι λίμνες έχουν πλησιάσει την πόλη τους περισσότερο από μία λεύγα. Από τα είκοσι κανάλια που υπήρχαν σ' αυτές τις πεδιάδες δεν υπάρχει πια παρά μόνο ένα σε καλή κατάσταση. Αν πάψει και αυτό να λειτουργεί, τότε δυστυχώς οι πλημμύρες θα φθάσουν ως τις πλαγιές του Παρνασσού από τη μία πλευρά και από την άλλη ως την ανατολική Βοιωτία, ψάχνοντας για διέξοδο προς την κοίτη του Ασωπού' τότε θα μπορεί κανείς να διαπλέει από τον Ελικώνα προς τον Παρνασσό περνώντας πάνω

από επαρχίες ολόκληρες βυθισμένες κάτω από τα κύματα. Το πιο σημαντικό στοιχείο δε, είναι ότι αυτές οι πεδιάδες που έχουν χαθεί για τη γεωργία είναι αναμφισβήτητα οι καλύτερες της Ελλάδας. Οι κάτοικοι των χωριών που βρίσκονται κοντά στα ερείπια της Στυμφαλίας διηγούνται πως πριν από δεκαέξι χρόνια, έναν Μάιο, και μετά από έναν χειμώνα πολύ ξερό, είχαν αδειάσει τα νερά της λίμνης και όταν έσπειραν, πήραν μια σοδειά από τις πιο επιτυχημένες. Αν άδειαζαν από νερά οι αχανείς καλλιεργήσιμες εκτάσεις της Κωπαΐδας με τον καιρό θα ανταγωνίζονταν τα πλούσια εδάφη της Αιγύπτου και θα αρκούσαν για να θρέψουν όλο τον σημερινό πληθυσμό του βασιλείου. Οι Τούρκοι ξεκίνησαν το 1776 τις εργασίες για να καθαρίσουν τον μεγάλο αγωγό της λίμνης Στυμφαλίας. Πεντακόσιοι άνθρωποι δούλευαν για τέσσερις μήνες. Ανακάλυψαν σε βάθος τριάντα πέντε ποδιών την αρχαία σκάλα τη χαραγμένη στον βράχο και βρήκαν την είσοδο στο κανάλι, δύο μεγάλες πέτρινες πύλες. Μπαίνοντας στον θόλο, ξεκόλλησε ένας μεγάλος βράχος που καταπλάκωσε δύο εργάτες. Οι υπόλοιποι έφυγαν για να γλιτώσουν, πιστεύοντας πως το μέρος ήταν γεμάτο από κακά πνεύματα. Από τότε τίποτε άλλο δεν συνέβη.

Η απουσία δρόμων δεν είναι λιγότερο καταστροφική από την έλλειψη υδάτων σε ορισμένες περιοχές ή από τα στάσιμα νερά σε άλλες. Αν και στα αρχαία χρόνια υπήρχαν δρόμοι που ένωναν τις επαρχίες μεταξύ τους, όπως το μαρτυρούν τα σχεδιαγράμματα, τώρα έχουν πλήρως σβηστεί και ίσως έχει συμβάλει σε αυτή την εξαφάνισή τους η απερήμωση των βουνών που πιο πάνω αναφέραμε. Δεν υπάρχει σε όλη τη χώρα κανένας κύριος δρόμος, αν εξαιρέσουμε αυτόν του Πειραιά, που έχει μήκος μία λεύγα. Αλλά και γενικά, οι δρόμοι είναι τόσο κακοί που σε μερικές περιπτώσεις είναι καλύτερο να ξεκαβαλικεύει κανείς και να πηγαίνει με τα πόδια πάνω στα λιθόστρωτα. Δεν χρειάζεται να επεκταθώ στο πόσο μοιραία και καταστροφική είναι αυτή η έλλειψη για την γεωργία· αρκεί να πούμε πως η τιμή του σιταριού της Οδησσού είναι φθηνότερη στο Ναύπλιο από την αντίστοιχη του σιταριού που φθάνει με μουλάρια από την Τρίπολη.

Αλλά όσο μεγάλα και αν είναι αυτά τα φυσικά κακά, άλλο τόσο είναι και τα ηθικά. Όλες οι αγροτικές εργασίες βρίσκονται στο στάδιο της πιο αξιολύπτης υποβάθμισης. Η προπαρασκευή των εδαφών είναι έννοια άγνωστη στη χώρα. Για να κάνουν κρασί κατασκευάζουν δύο δεξαμενές κοντά στα αμπέλια, την μία πιο ψηλά από την άλλη, που επικοινωνούν μεταξύ τους με έναν αγωγό. Στην ψηλότερη δεξαμενή πατάνε το σταφύλι· ο χυμός κυλάει στην δεύτερη· εκεί ζυμώνεται μέχρι να μπει σε βαρέλια. Αυτές οι δεξαμενές είναι επενδυμένες με γύψο και εκτεθειμένες στον αέρα. Για να λιώσουν τις ελιές, χρησιμοποιούν δύο μεγάλες στρογγυλές πέτρες. Το αλέτρι είναι ακριβώς το ίδιο μ' αυτό που είχε περιγράψει ο Ησίοδος, χωρίς την παραμικρή διαφορά· το ίδιο συμβαίνει με το ραβδιστήρι. Το άροτρο δεν κάνει τίποτε περισσότερο από το να χαϊδεύει την επιφάνεια της γης με αποτέλεσμα να μην βγαίνει μέσα από το χώμα ο καρπός της καλλιέργειας. Γι' αυτόν τον λόγο, αφήνουν το έδαφος να ξεκουράζεται κάθε δύο με τρία χρόνια για να μπορέσει να ανακτήσει η συγκεκριμένη επιφάνεια λίγη δύναμη. Υπάρχουν αρκετές μουριές, αλλά το μετάξι που παράγουν οι μεταξοσκώληκες είναι χοντρό. Επίσης παράγεται πολύ μαλλί, αν και εξαιρετικά κακής ποιότητας. Το τυρί και το βούτυρο είναι ανυπόφορα. Τα κεράσια, τα μήλα, τα αχλάδια, τα ροδάκινα και γενικώς όλα τα φρούτα που θα μπορούσαν να βελτιωθούν με εμβολιασμούς, βγαίνουν στην αγορά όπως τα δίνει η φύση. Η σταφίδα, η λεγόμενη και της Κορίνθου, καλλιεργείται στις περιοχές των Πατρών και της Βοστίτσας· η μουριά στη Λακωνία, τη Μεσσηνία και μερικά νησιά· ο καλύτερος καπνός στο Άργος και την Καλαμάτα· ακόμη μαζεύεται λίγο βαμβάκι, λάδι, κρασί, αρκετό για τις ανάγκες της χώρας. Αλλά ο κύριος

κλάδος της γεωργίας είναι το σιτάρι καθώς και το κριθάρι· η βρώμη είναι άγνωστη. Αν ο εργάτης γης καλλιεργεί για λογαριασμό του ιδιοκτήτη, αυτός του δίνει τα βόδια και τους σπόρους· πληρώνει τα έξοδα του θερισμού· αν σπάσει το αλέτρι, αυτό πληρώνεται μισά – μισά από τον καλλιεργητή και τον τσιφλικά· αν πεθάνει το βόδι το χρεώνεται ο ιδιοκτήτης. Μετά την συγκομιδή, και αφού αφαιρεθούν τα έξοδα και οι φόροι, γίνεται η μοιρασιά των κερδών. Αυτή η πρακτική όμως δεν βολεύει τους ιδιοκτήτες, αφού όποιος και σε καλή σοδειά ακόμη βάλει στην τσέπη του το ένα στα εκατό του κέρδους μπορεί να θεωρεί τον εαυτό του τυχερό. Γι' αυτόν τον λόγο, οι περισσότεροι γαιοκτήμονες έχουν παρατήσει τη γη τους και για να ζήσουν, ζητούν δουλειά από την κυβέρνηση. Αυτό γίνεται ευκολότερα αντιληπτό, αν σκεφτούμε πως ένας θεριστής πληρώνεται πάνω από είκοσι ρεάλια και η σοδειά που μαζεύει σε μια μέρα δεν πουλιέται στην αγορά πάνω από σαράντα. Άρα, αυτή η εμπορική δραστηριότητα του γαιοκτήμονα του κοστίζει το μισό της συνολικής αξίας της σοδειάς. Ο εργάτης γης, από την άλλη μεριά, βγαίνει πιο κερδοσύντος. Παίρνει ένα κομμάτι γης που ανήκει στο έθνος, το οποίο καλλιεργεί για λογαριασμό του, πληρώνοντας κατόπιν το είκοσι πέντε τοις εκατό στην κυβέρνηση· έτσι, ενώ καλλιεργώντας εδάφη γαιοκτήμονα θα κέρδιζε το πενήντα τοις εκατό σε αυτή την περίπτωση βγάζει το εβδομήντα πέντε τοις εκατό. Αν δεν έχει βόδια, σκάβει τη γη με την τσάπα. Την επόμενη χρονιά φεύγει από την συγκεκριμένη περιοχή και αναζητεί έδαφος που έχει μείνει καιρό χωρίς να έχει καλλιεργηθεί. Παίρνει μαζί του όλη του την οικογένεια και τα οικοσύστα ζώα του, τις κότες του και τα περιστέρια του. Αυτή η εικόνα, η τόσο ζωντανή, του πατριαρχικού τρόπου ζωής, που οφείλεται στην έλλειψη πληθυσμού, προσφέρει την ίδια στιγμή μια ακριβή ιδέα του βαθμού οπισθοδρόμησης της γεωργίας. Αυτοί οι άνθρωποι, που ζουν σαν τους νομάδες, σε κακοφτιαγμένες και πρόχειρες καλύβες, που ντύνονται με μάλλινα χειροποίητα σακιά και που επιβιώνουν τρώγοντας μερικές ελιές και λίγο τυρί, περιπλανώμενοι, ανίκανοι να κάνουν τα οποιαδήποτε σχέδια στοιχειώδους άνεσης ή τα οποιαδήποτε προγράμματα ανάπτυξης, μαζεύουν τα λεφτά που τους παρέχει η σοδειά τους, τα κρύβουν στο χώμα και αυξάνουν έτσι μέρα με τη μέρα ένα από τα μεγαλύτερα κακά της πατρίδας τους, δηλαδή την έλλειψη κεφαλαίων. Οι λύσεις είναι πολύ δύσκολες. Το έθιμο αυτό κρατά από την εποχή των Τούρκων, όταν αρκεί να έβρισκαν πάνω σε κάποιον χρήματα για να τον δείρουν και να τον ξεπουπουλιάσουν. Η άγνοια και η ανοησία θέτουν και εδώ ανυπέρβλητα εμπόδια. Στην Αίγινα πριν από μερικά χρόνια, ένας Εγγλέζος κινδύνευσε να σκοτωθεί και αναγκάστηκε να το σκάσει στα κρυφά για να γλιτώσει από ποινική διαδικασία που κινήθηκε εναντίον του επειδή είχε φέρει στην χώρα εγγλέζικα άροτρα. Τέλος, η Αττική παράγει το ένα τέταρτο των δυνατοτήτων της· η Πελοπόννησος το ένα πέμπτο· και η Λαμία με την Εύβοια το ένα έκτο.

Βιομηχανία

Η βιομηχανία, αναλογικά, δεν βρίσκεται στα ίδια χάλια με την γεωργία. Ο οπλουργός, η κεντήστρα, ο ναυπηγός πλησιάζουν αρκετά το επίπεδο τελειότητας της Ευρώπης. Έπειτα έρχεται ο υποδηματοποιός· στα νησιά φτιάχνονται χιλιάδες παπούτσια για τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, και βάζονται μαντήλια από μουσελίνα που χρησιμοποιούν οι Ελληνίδες ως κάλυμμα κεφαλής, αφού πρώτα τα τεντώσουν σε τελάρα και τα βάψουν με πινέλα. Στη Σύρο φτιάχνουν καμιά διακοσαριά μαντήλια τη μέρα. Αυτή είναι ασχολία των γυναικών, οι οποίες επίσης ράβουν και μάλιστα με εξαιρετικά αποτελέσματα, κυρίως στην Τήνο, ρούχα βαμβακερά ή μεταξένια, καθώς επίσης και γάντια της ίδιας ποιότητας. Στα νησιά παρασκευάζουν και πολύ

καλά ζυμαρικά. Το ψωμί, σε γενικές γραμμές, είναι πολύ κακό. Στο Μοριά φτιάχνουν κουβέρτες ή βαμβακερά καλύμματα και τα στέλνουν στην Τεργέστη και τη Σμύρνη. Επίσης παλιότερα, έφτιαχναν μεταξένια πουκάμισα, τα οποία φορούσαν πολλές Ελληνίδες και Τουρκάλες. Το είδος αυτού του υφάσματος φτιαχνόταν από σταυρωτά νήματα χοντρού μεταξιού· όμως τον τελευταίο καιρό, δεν συνηθίζεται, μιας και ο κόσμος πια προτιμά να ντύνεται ευρωπαϊκά. Στα νησιά, επίσης, και κυρίως στη Σίφνο, φτιάχνεται ένα βαμβακερό ύφασμα το οποίο είναι συνήθως σκούρο μπλε. Αυτό το χρησιμοποιούν οι Έλληνες άντρες για τα φαρδιά παντελόνια τους, που αποκαλούν βρακιά, καθώς επίσης και μερικές γυναίκες. Στην Αθήνα, όπως και στην Σύρο, βάζουν με αυτό το ίδιο μπλε χρώμα και για τον ίδιο σκοπό, άσπρα τσίτια ύφασμα, προερχόμενα από την Αγγλία ή την Ελβετία. Τέτοια βαφεία υπάρχουν αρκετά, περίπου δέκα ή δώδεκα. Στην Αθήνα φτιάχνουν λίγο σαπούνη καθώς και κεριά από ζωικό λίπος, αν και κακής ποιότητας και ανεπαρκή για τις ανάγκες της χώρας. Το ίδιο ισχύει και για τη ρακή που παράγεται σε μερικά νησιά. Στην επαρχία είναι διαδεδομένη η λαϊκή βιομηχανία, η τόσο χαρακτηριστική των πρωτόγονων κοινωνιών. Μετά το κούρεμα των προβάτων, η γυναίκα του αγρότη ή του βοσκου παίρνει το μαλλί και φτιάχνει νήμα. Στη συνέχεια, σε ένα μικρό ξύλινο τελάρο, πολύ πρόχειρα φτιαγμένο, κατασκευάζει ένα χοντρό τύπο υφάσματος. Με αυτό φτιάχνει για τον εαυτό της, τον άντρα της και τα παιδιά της ένα είδος πουκαμίσου ή καλύτερα σάκου που δένεται στη μέση με ζώνη. Επίσης φτιάχνει μεγάλες κάπες, που είναι κατά τα δύο τρίτα υφασμάτινες και κατά το ένα τρίτο βαμβακερές. Οι άντρες πολλές φορές φορούν δύο κάπες μαζί, τη μία μέσα έξω και την άλλη ριγμένη στον δεξιό τους ώμο. Οι κάπες στην επιφάνειά τους φέρουν τους κόμπους του μαλλιού από το οποίο φτιάχνονται. Πολλές φορές στις καλύβες τους φτιάχνουν τα παπούτσια τους και το μόνο που αγοράζει ο χωρικός είναι το φέσι του, δηλαδή τον σκούφο του που σε ορισμένες περιπτώσεις κρατά δεκαπέντε με είκοσι χρόνια. Οι εικόνες των αγίων ή οι εικονογραφήσεις των εκκλησιών προέρχονται από τον Κωνσταντινούπολη. Βλέπει κανείς παρ' όλα αυτά, καμιά φορά, κάποιον ζωγράφο που τριγυρνάει στα νησιά ζωγραφίζοντας τους τοίχους των σπιτιών.

Όσο για την αρχιτεκτονική και την γλυπτική, δεν είναι δυνατόν να τις αναζητήσει κανείς πουθενά αλλού παρ' στα απομεινάρια της αρχαιότητας. Την έννοια του σχεδίου την έχουν απλώς ακουστά. Για να χτίσει ένας μάστορας ένα σπίτι, φτιάχνει πρώτα τους τοίχους από σταυρωτά κομμάτια ξύλου, στη συνέχεια δε γεμίζει τα διάκενα με χώμα και ξεραμένη λάσπη. Η τέχνη του να φτιάχνεις και να ψήνεις τούβλα είναι άγνωστη. Αυτός ο τρόπος χτισίματος σπιτιών προέρχεται μάλλον από την μακρινή αρχαιότητα· αυτό δε γίνεται ακόμη πιο σίγουρο αν σκεφτούμε πως παρ' όλες τις οικοδομές που έχουν χτιστεί, γκρεμιστεί και ξαναχτιστεί η μία πάνω από την άλλη, στο πέρασμα τόσων αιώνων, η σημερινή πόλη των Αθηνών βρίσκεται ακριβώς στην ίδια θέση με την αρχαία, απλώς εικοσιπέντε ή τριάντα πόδια από πάνω της. Πριν από τον πόλεμο κατασκεύαζαν στην Αθήνα σχοινιά και καλώδια από κάνναβη για τις ανάγκες της ναυτιλίας, τώρα εισάγονται από την Ευρώπη. Στη Σύρο φτιάχνουν μικρές άγκυρες και καρφιά και μερικοί τεχνίτες παρασκευάζουν ορειχάλκινες καμπάνες, κηροπήγια και μανουάλια με αρκετή δεξιότητα, αν και αγνοούν απολύτως την χρήση του χυτηρίου. Ανάμεσα στους ζαχαροπλάστες, τους ξυλουργούς, τους γανωτήδες, τους κατασκευαστές ασκών, τους αγγειοπλάστες, τους χρυσοχόους υπάρχουν και κάποιοι που δεν τους λείπει η ικανότητα. Τορναδόρο βρήκα έναν σε όλη την Ελλάδα. Υπάρχουν επίσης πάρα πολλά επαγγέλματα συνηθισμένα σε όλη την Ευρώπη, που εδώ είναι παντελώς άγνωστα: ο στυλβωτής, ο περικοποιός,

ο αρωματοποιός, ο επιπλοποιός, ο κατασκευαστής χαρτιού, ο αμαξοποιός, ο υαλουργός, ο κηροποιός, ο κατασκευαστής σεντονιών, ο βελουδοποιός, ο βιβλιοδέτης, ο βιοτέχνης μετάξης, ο κατασκευαστής κουμπιών, καθρεφτών, παιχνιδιών, ομπρελών, χρωμάτων, πινέλων, πορσελάνης, σφραγίδων, ασφάλτου, ο καλουπατζής, ο κατασκευαστής ειδών καθημερινής χρήσης (μαχαίρια, ψαλίδια, βεντάλιες κλπ), μουσικών οργάνων, γαντιών, μαθηματικών οργάνων και συσκευών, μαντηλιών, ειδών κιγκαλερίας, ο ταπητουργός, ο ψαθοποιός, ο πιλοποιός, ο ρολογάς κλπ. Σε όλη την Ελλάδα δεν είδα πιο πολύπλοκη μηχανή από τον μύλο του καφέ, τη μηχανή που φτιάχνει τα ζυμαρικά και τα πανάρχαια ξύλινα τελάρα, για τα οποία έχω ήδη μιλήσει. Να φανταστεί κανείς πως στα ξυλουργεία δεν υπάρχουν καν προιονοκορδέλες. Έτσι βγαίνει αβίαστα το συμπέρασμα πως αν η αφθονία ή η έλλειψη μηχανών είναι το καλύτερο κριτήριο για να αποτιμήσει κανείς τον πλούτο μίας χώρας, αυτή η χώρα, η Ελλάδα πρέπει να βρίσκεται σε άθλια κατάσταση.

Για να εισαχθούν μηχανήματα και για να γενικευθεί η χρήση τους, θα ήταν απαραίτητα πολλά, πολύτιμα κεφάλαια. Επιπλέον, οι πρόοδοι σε αυτόν τον κλάδο γίνονται με πολύ πιο δύσκολο τρόπο απ' ό,τι στην γεωργία. Χωρίς κατανάλωση δεν υπάρχει παραγωγή. Από τους εξακόσιους είκοσι πέντε χιλιάδες κατοίκους που πιο πάνω μετρήσαμε στην Ελλάδα, οι τετρακόσιοι χιλιάδες εξασφαλίζουν με τη δουλειά τους τα απαραίτητα για την επιβίωσή τους: μένουν λοιπόν διακόσιες είκοσι πέντε χιλιάδες που αγοράζουν κάποια πράγματα. Τι προοπτικές μπορεί να έχει ο βιοτέχνης σε μία τόσο περιορισμένη αγορά; Και είναι βεβαίως γεγονός αναμφισβήτητο ότι στη Γαλλία φτιάχνουν βεντάλιες αξίας κάπου σαράντα με εξήντα εκατομμυρίων ετησίως για εξαγωγή στην Ισπανία και τις αποικίες της, και πως η Λυών στέλνει στο εξωτερικό μεταξωτά αξίας είκοσι εκατομμυρίων και εγώ προσωπικώς είδα στην ίδια πόλη δέκα εργαστήρια κατασκευής επιχρυσωμένων κουμπιών που απασχολούν εκατόν πενήντα με διακόσιους εργάτες κάθε μέρα και που πάλι εξάγουν τα προϊόντα τους στο εξωτερικό. Αλλά η Γαλλία, πριν ξεκινήσει να δουλεύει για τους άλλους, εργάστηκε πρώτα για τον εαυτό της και δεν έφτασε σ' αυτό το επίπεδο ανωτερότητας μονομιάς, αλλά έπειτα από πολλά χρόνια και από πολλές προσπάθειες. Αλλά ακόμη και αν υποθέσουμε πως η Ελλάδα μπορεί να επιτύχει τέτοια πρόοδο με τον επιθυμητό ρυθμό ανάπτυξης, και πάλι που θα εξήγαγε τα προϊόντα της; στην Ιταλία; την Ισπανία; την Γαλλία; την Αγγλία; Δεν της μένει παρά η Ανατολή. Αλλά και πάλι, πως θα μπορούσε να ανταγωνισθεί κανείς τις χαμηλές τιμές των προϊόντων των Γάλλων, των Ελβετών και των Γερμανών που τους εξασφαλίζουν τα φτηνά εργατικά τους χέρια ή, από την άλλη μεριά, την σημαντική τεχνική ιπποδύναμη και τη μεγαλοφυΐα των αγγλέζικων μηχανών; Θα μπορεί βεβαίως να εγκατασταθεί στην Ελλάδα, όπως έχει αρχίσει ήδη να συμβαίνει, κάποιος ξένος πιλοποιός ή επιπλοποιός για να φτιάχνει έπιπλα για το διπλωματικό σώμα και τους λίγους πλούσιους, κάποιος τυπογράφος, ζωγράφος κλπ. Αλλά η εθνική βιομηχανική δραστηριότητα τέτοιας μορφής και τέτοιας έκτασης που να παράγει τα απαραίτητα για τις ανάγκες της χώρας και να προσελκύει τα πλούτη λαών μακρινών, που να τρέφει το εμπόριο, αυτή η βιομηχανία, τέλος, που αποτελεί την κινητήριου δύναμη και την πηγή αφθονίας των σύγχρονων αυτοκρατοριών, λέω πως στην Ελλάδα είναι μισοπεθαμένη και πως ο δρόμος προς την πρόοδο θα πρέπει να είναι τόσο επίπονος όσο και εξαιρετικά αργός.

Εμπόριο

Το κύριο κέντρο εμπορίου βρίσκεται στη Σύρο. Μέρος της εμπορικής δραστηριότητας έχει σχέση με την ηπειρωτική Ελλάδα· το υπόλοιπο με την Ανατολή και την Δύση. Η παρακάτω έκθεση δείχνει την κίνηση του λιμανιού με το εξωτερικό κατά το τελευταίο έτος 1834.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ Ή ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ		ΕΞΑΓΩΓΕΣ	
	Τόνοι	Πλοία	Τόνοι	Πλοία
Αλγερία	2	360	----	----
Αυστρία	43	8.452	48	7.068
Αίγυπτος και Κρήτη	151	9.485	172	9.123
Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής	----	----	1	192
Γαλλία	19	3.718	9	1.530
Γιβραλτάρ	1	327	1	304
Αγγλία	44	6.007	5	598
Νησιά Ιονίου	31	3.664	29	2.936
Μάλτα	10	1.249	7	1.291
Νάπολη και Σικελία	3	702	-----	-----
Ρωσία	5	2.290	-----	-----
Πορτογαλία	-----	-----	5	666
Σαρδηνία	3	460	4	619
Τοσκάνη	17	3.814	16	3.442
Τυνησία	1	131	3	710
Τουρκία	1.073	62.552	1.142	83.063
	1.413	103.711	1.438	111.542

Από το παραπάνω σημείωμα γίνεται φανερό πως το κύριο μέρος του εξωτερικού εμπορίου πραγματοποιείται με την Τουρκία. Στην Σύρο, κάθε χρόνο, εισέρχονται πάνω από τέσσερις χιλιάδες πλοία και καϊκια, προερχόμενα από την Ελλάδα και τα νησιά.

Οι έμποροι της Σύρου οφείλουν στην Αγγλία ενάμιση εκατομμύριο δραχμές και τριακόσιες χιλιάδες δραχμές στην κυβέρνηση για τέλη και δασμούς. Καμία φορτωτική δεν πληρώνεται κατά τη λήξη της χρονικής περιόδου της· τα πάντα στηρίζονται στην καλή πίστη· τη μέρα που ένας έμπορος πτωχεύει ακολουθούν και όλοι οι άλλοι σαν αλυσίδα. Υπάρχουν σε αυτό το μέρος τρεις ή τέσσερις έμποροι με κεφάλαια σαράντα χιλιάδων πέσος, έξι με είκοσι χιλιάδες και εξήντα με δύο ή τρεις χιλιάδες. Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό αριθμεί δυο χιλιάδες πλοία, μεγάλα και μικρά· από αυτά, είναι ζήτημα αν καμιά δωδεκαριά δεν είναι χρεωμένα.

Πάμε να δούμε τώρα αν μπορούμε να βρούμε το ισοζύγιο του εμπορίου, πράγμα με το οποίο δεν έχει ασχοληθεί κανείς από όσους έχουν γράψει για τη χώρα μέχρι σήμερα.

Ακόμη και αν λάβουμε σαν δεδομένο πως σ' αυτή την ποσότητα δεν περιλαμβάνονται εμπορεύματα προερχόμενα από την Ελλάδα και ότι αντιθέτως αποτελούν τμήμα εμπορευμάτων που έφθασαν στο εξωτερικό από το εξωτερικό, και πάλι θα έχουμε ως αποτέλεσμα ότι έμειναν στην Ελλάδα δραχμές	...	6.337.410
Καθώς το τελωνείο αποτιμά πάντα την αξία των εμπορευμάτων κατά ένα δέκατο χαμηλότερα, θα προσθέσουμε	...	637.410
Θα διπλασιάσουμε τον αριθμό για τα υπόλοιπα λιμάνια της χώρας, στα οποία επίσης εισέρχονται ξένα πλοία, κυρίως τα λιμάνια της Πάτρας και του Πειραιά	...	6.915.157

		-
		13.950.314

Σύμφωνα με αναφορά της ίδιας νομαρχίας της Σύρου, εισήχθησαν από το εξωτερικό κατά το ίδιο αυτό έτος 1834 προϊόντα συνολικής αξίας έντεκα εκατομμυρίων τετρακοσίων εξήντα τριών χιλιάδων τριακοσίων ενενήντα δραχμών και εξήχθησαν από το ίδιο λιμάνι εμπορεύματα αξίας πέντε εκατομμυρίων ογδόντα πέντε χιλιάδων εννιακοσίων εβδομήντα τεσσάρων.

Το κυριότερο εξαγωγικό προϊόν είναι η σταφίδα της Κορίνθου. Το έτος 1834 παράχθηκε ποσότητα αξίας μόνον ενός εκατομμυρίου τετρακοσίων χιλιάδων δραχμών. Αυτό το έτος η τιμή του ανέβηκε.

Σε γενικές γραμμές, μπορεί να υπολογισθεί σε δραχμές	2.000.000
Τριάντα χιλιάδες οκάδες μεταξύ προς σαράντα δραχμές	1.200.000
Το μαλλί είναι χοντρό, πουλιέται προς εξήντα ή εξήντα πέντε λεπτά και δεν εξάγεται παρά για δραχμές	900.000
Το νησί της Σαντορίνης εξάγει εξακόσιες πενήντα χιλιάδες οκάδες κρασί και το νησί της Εύβοιας εκατόν πενήντα χιλιάδες. Από το πρώτο, πρέπει να υπολογίσουμε τριάντα χιλιάδες οκάδες της ποικιλίας Σάντο ⁴² προς εξήντα πέντε λεπτά	22.500
Μένουν εφτακόσιες εβδομήντα χιλιάδες, από τις οποίες εφτακόσιες χιλιάδες εξάγονται προς δεκαπέντε λεπτά	105.000

⁴² Μείξη ποικιλιών Ασύρτικο και Αθήρι.

Εξάγονται τριακόσιες χιλιάδες οκάδες βελανίδια ⁴³ προς είκοσι τρεις οι χίλιες λίμπρες	124.338
Το περνοκόκκι ⁴⁴ και το μαυραγάκι ⁴⁵ που καλλιεργούνται στον Μοριά και εξάγονται στο Τούνεσι δέκα χιλιάδες οκάδες προς δεκαέξι δραχμές	160.000
Δεκαπέντε χιλιάδες βαρέλια λάδι προς πενήντα δραχμές	750.000
Τη σμύριδα της Νάξου	22.000
Παπούτσια και μακριές κάλτσες της Μυκόνου και της Τήνου	30.000
Μερικές κουβέρτες, λίγο τυρί που πάει στη Ρουμανία, λίγο μέλι και κερί, κανένα τυπωμένο βιβλίο και κάποιο άλλο τέτοιο αντικείμενο και μπορούμε να προσθέσουμε και δραχμές	500.000
Αθροισμα	5.813.838

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ

Εισαγωγές	13.930.314
Εξαγωγές	5.813. 838
Αποτέλεσμα σε χρήμα που πληρώνει κάθε χρόνο η Ελλάδα για το εξωτερικό εμπόριο, δραχμές	8.116.476

Δημόσια Εκπαίδευση

Πριν από τον πόλεμο της ανεξαρτησίας, είχαν οι Έλληνες ιδρύματα δημόσιας εκπαίδευσης στο Αίβαλί, τη Σμύρνη, τη Χίο, την Κωνσταντινούπολη και τα Γιάννινα, όπου δεν διδασκόταν μόνο η ελληνική γλώσσα, τα μαθηματικά, η φιλοσοφία, η ρητορική κλπ. αλλά επίσης η φυσική, η χημεία και η αστρονομία. Στην Αθήνα υπήρχε μία εταιρεία, η Φιλόμουση, με ογδόντα τρία μέλη, της οποίας η βιβλιοθήκη αριθμούσε τρεις χιλιάδες τόμους έργων ξένων συγγραφέων. Σήμερα, όλα αυτά έχουν χαθεί. Στην Αθήνα δεν υπάρχει πια παρά ένα σχολείο, που ονομάζεται Γυμνάσιο, όπου οι μαθητές διδάσκονται τα αρχαία ελληνικά, τη ρητορική και τη λογική, καθώς και ένα σχολείο που έχει ιδρύσει και λειτουργεί μια αμερικανική οργάνωση και που απαριθμεί καμιά τετρακοσαριά παιδιά που μαθαίνουν να διαβάζουν, να γράφουν, αριθμητική και αρχές γεωγραφίας.

Στη Σύρο λειτουργεί άλλο σχολείο της ίδιας οργάνωσης, στο οποίο φοιτούν εξακόσια αγόρια και κορίτσια. Υπάρχουν επίσης τρία σχολεία για αρχαία ελληνικά και άλλα για πολύ μικρά παιδιά. Η παιδεία είναι σ' αυτή την πόλη σε πολύ πιο προχωρημένο στάδιο απ' ότι σ' όλες τις άλλες πόλεις της

⁴³ Τα βελανίδια εξάγονταν και για ζωοτροφή και επειδή από το κέλυφός του παρήγαγαν χρωστική ουσία για βαφές.

⁴⁴ Η μακία βλάστηση ή πουρνάρι που φέρει εξογκώματα μετά από επίθεση από το έντομο κόκκος (*quercus coccifera*) παρήγε χρωστική ουσία κατάλληλη για βαφές.

⁴⁵ Σιτάρι με μαύρο άγανο.

Ελλάδας. Ένας πληθυσμός είκοσι δύο χιλιάδων κατοίκων συντηρεί σχολεία με χίλιους πεντακόσιους μαθητές και μαθήτριες. Στην Αίγινα υπάρχει ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα για πενήντα στρατιωτικούς – μαθητές.

Πρόσφατα, η κυβέρνηση αποφάσισε να δημιουργήσει πανεπιστήμια, όπου θα διδάσκονται οι ανθρωπιστικές σπουδές, οι ιατρικές επιστήμες κλπ. Κάθε μέλημα των γονιών στις μέρες μας είναι να μάθουν τα παιδιά τους τις γλώσσες της Ευρώπης και, κυρίως, τα αρχαία ελληνικά. Ακόμη και η ίδια η γερούσια στις παρατηρήσεις της σχετικά με το πρωτόκολλο της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830, με το οποίο προβλεπόταν ότι τα εξήντα εκατομμύρια του ομολογιακού δανείου θα κάλυπταν τις στρατιωτικές ανάγκες της χώρας, αποφάνθηκε στις 10 Απριλίου στο Λονδίνο: «Οι Έλληνες όμως θέλουν να ελπίζουν πως η αναγέννηση των γραμμάτων, η ενθάρρυνση της γεωργίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου ... θα αποτελέσουν τους πρώτους στόχους»⁴⁶ κλπ. Αλλά η πολιτιστική αναγέννηση είναι το τελευταίο που θα έπρεπε να σκέφτονται οι Έλληνες και πολύ περισσότερο από τις οποιοσδήποτε ιδεολογικές αντιπαραθέσεις ή τα έπη του Ομήρου, τους αρμόζει να εντρυφήσουν στις θετικές επιστήμες και στις χρήσιμες τέχνες. Έλεγε ο Καμπομάνες⁴⁷ πως είναι καιρός πια οι σοφοί να σταματήσουν να ασχολούνται με τις κούφιες σοφιστείες που δонούν τις πανεπιστημιακές αίθουσες ... «Μακάρι σε αυτές να διδάσκονται οι πρακτικές σπουδές και οι επιστήμες οι απαραίτητες για την πρόοδο της βιομηχανίας!» Και εγώ ο ίδιος, έγραφε ο Πετρώνιος, επέμενα, όταν ήμουν μικρό παιδί, σε σχόλια βλακωδέστατα γι' αυτό και τίποτε από αυτά δεν χρησιμοποιείται πια, ούτε ακούγεται ούτε το βλέπετε πουθενά γραμμένο⁴⁸.

Πρόσοδοι και έξοδα της κυβέρνησης

Καθώς η κυβέρνηση τηρεί στο σημείο αυτό την πιο απόλυτη μυστικότητα και καθώς δεν περνά μέρα που να μην μεταβληθεί ο κρατικός προϋπολογισμός εξαιτίας διοικητικών πειραματισμών, όπως συνέβη πρόσφατα με την έναρξη λειτουργίας των δικαστηρίων, των πανεπιστημίων κλπ, θα πω μόνο πως τα περσινά έσοδα της κυβέρνησης δεν πέρασαν τα οχτώ εκατομμύρια δραχμές, ενώ τα έξοδα ξεπέρασαν τα δεκαέξι. Αυτό το γνωρίζω δια στόματος ενός αξιωματούχου του ελεγκτικού συνεδρίου, που είναι φίλος μου και ο οποίος πιστεύει ότι φέτος τα έσοδα θα είναι ακόμη μικρότερα.

Δημόσιο χρέος

Η κυβέρνηση σύναψε κατά τη διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας με την Αγγλία σύμβαση ομολογιακού δανείου, ύψους οχτακοσίων χιλιάδων λιρών στερελινών προς πενήντα εννέα τοις εκατό και άλλο ένα δύο εκατομμυρίων προς πενήντα πεντέμισυ τοις εκατό. Αυτά τα δύο ομολογιακά δάνεια δεν αναγνωρίστηκαν στη συνέχεια από την αντιβασιλεία, η οποία άφησε το ζήτημα στην κρίση του βασιλιά. Μέχρι να έρθει ο τελευταίος, οι μεγάλες δυνάμεις εξασφάλισαν στη χώρα άλλο δάνειο εξήντα εκατομμυρίων φράγκων προς πέντε τοις εκατό από τα χρήματα αυτά, έχουν επιστραφεί όλα εκτός από τα είκοσι. Για αυτό το ποσό, η κυβέρνηση θα πρέπει να πληρώσει για τόκους και έξοδα εξάλειψης τρία εκατομμύρια εξακόσιες χιλιάδες φράγκα και εάν αναγνωρισθούν και οι πρώτες οφειλές, άλλα τέσσερα εκατομμύρια δραχμές και γι' αυτές το σύνολο, κοντά στα οχτώ

⁴⁶ Στα Γαλλικά στο πρωτότυπο. Μετάφραση δική μου.

⁴⁷ Πέδρο Ροδρίγο δον Καμπομάνες: Ισπανός πολιτικός και συγγραφέας (1723-1803). Διετέλεσε Πρόεδρος του Συμβουλίου της Καστίλλης, υπουργός και Πρόεδρος της Ακαδημίας της Ισπανίας.

⁴⁸ Στα λατινικά στο πρωτότυπο. Ευχαριστώ τον Καθηγητή κ. Γ. Κεντρωτή για την μετάφραση.

εκατομμύρια δραχμές ετησίως, ποσό ίσο με το όλο το δημόσιο ταμείο.

Επιπλέον, η Γαλλία ξόδεψε κατά την διάρκεια της εκστρατείας του 1828 τριάντα έξι εκατομμύρια εξακόσιες είκοσι τέσσερις χιλιάδες πεντακόσια δέκα έξι φράγκα. Η Αγγλία έδωσε στον κόντε Καποδίστρια πεντακόσιες χιλιάδες φράγκα και η Ρωσία τρία ή τέσσερα εκατομμύρια.

Η Ελλάδα δεν έχει πλέον άλλη πηγή εσόδων από τις δημόσιες γαίες, των οποίων η αξία ανέρχεται περίπου στα εκατό εκατομμύρια φράγκα· το πρόβλημα όμως έγκειται στο που θα βρεθούν αγοραστές. Όσοι κατέχουν γη κατά τη σημερινή εποχή, δεν την καλλιεργούν, λόγω έλλειψης κέρδους. Πως, στην περίπτωση μας, θα προκύψει κέρδος για κάποιον, όταν επιπλέον θα πρέπει να χρησιμοποιήσει και δικά του κεφάλαια για τις αγορές;

Εκκλησία

Η ελληνική θρησκεία είναι η σχισματική χριστιανική της Ανατολής. Στις μέρες μας, για να μην εξαρτάται από τον πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, που είναι υποτελής του σουλτάνου, δημιουργήθηκε στην Αθήνα μία σύνοδος ως ανώτατος αρχηγός της Εκκλησίας, αποτελούμενη από έναν αρχιεπίσκοπο και πέντε επισκόπους. Πριν λίγο καιρό κατήργησαν τετρακόσια μοναστήρια και έμειναν εκατόν έντεκα. Υπάρχουν χίλιες ενενήντα τέσσερις εκκλησίες· πενήντα δύο επίσκοποι (μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο)· τρισήμισι χιλιάδες παπάδες και διάκονοι και δύο χιλιάδες τετρακόσιοι μοναχοί. Με το ρυθμό θανάτου των επισκόπων, θα μείνουν τελικά δέκα, ένας για κάθε νομό.

Δημόσιο Φρόνημα

Χωρίς να μπαίνω σε λεπτομέρειες σχετικά με τις διαφορετικές τάξεις και παρατάξεις που χωρίζουν τους κατοίκους της Ελλάδας, γιατί γι' αυτό θα ήμουν αναγκασμένος να αναφερθώ με λεπτομέρεια σε γεγονότα του περασμένου αιώνα, μιας και θα έπρεπε να γνωρίζουμε την προέλευση και τις συνθήκες γέννησής τους, θα πω μόνο ότι επί του παρόντος, όλοι οι Έλληνες συμφωνούν σε τρία πολύ βασικά πράγματα: αγαπούν εξαιρετικά τον βασιλιά Όθωνα· προσδοκούν ένα αντιπροσωπευτικό καθεστώς· και πάνω απ' όλα εύχονται την αποχώρηση των βαναρικών στρατευμάτων τα οποία ήρθαν μαζί με τους αντιβασιλείς. Το πρώτο είναι εύκολο να γίνει κατανοητό. Συνηθισμένοι οι Έλληνες στην κακομεταχείριση του βοεβόδα (τουρκική εξουσία), βλέπουν τώρα στην πρωτεύουσά τους έναν πρίγκηπα από βασιλική οικογένεια, περικυκλωμένο από το διπλωματικό σώμα. Αυτός ο πρίγκηπας όχι μόνο συνομιλεί με οποιονδήποτε το επιθυμήσει αλλά και συνευρίσκεται κοινωνικά με τους Έλληνες και χορεύει με τις νεαρές Ελληνίδες. Είναι επιπλέον καλόκαρδος και όλοι ελπίζουν γι' αυτόν τα καλύτερα. Αυτές οι ψευδαισθήσεις δυστυχώς θα εξαφανισθούν πολύ γρήγορα· κι αυτό γιατί η κατάσταση της χώρας δεν επιτρέπει πολύ απότομες βελτιώσεις, όσο ταλαντούχος και να είναι ο εκάστοτε πρόεδρος της κυβέρνησης (και ο σημερινός⁴⁹, όπως γίνεται γενικώς δεκτό, διαθέτει μόνο καλές προθέσεις).

Όσον αφορά στους θεσμούς, πρέπει να γνωρίζετε ότι οι Έλληνες, κάτω από την κυριαρχία των Τούρκων, κυβερνιόντουσαν από προύχοντες που εκλέγονταν από τις ίδιες τους τις κοινότητες. Τα περισσότερα νησιά

⁴⁹ Ως πρόεδρος της κυβέρνησης εννοείται ο πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου, πρώην αντιβασιλέως κόμης Αρμανσπεργκ, ο οποίος εκείνη την εποχή βρισκόταν σε ιδιαίτερα ισχυρή θέση λόγω του εξαναγκασμού σε παραίτηση του υπουργού εσωτερικών και πολιτικού του αντιπάλου Ι. Κωλέττη. Ο Αρμανσπεργκ παρέμεινε στη θέση του μέχρι τον Φεβρουάριο του 1837 και την αντικατάστασή του από τον κόμη Ρούντχαρτ.

αποτελούσαν ένα είδος δημοκρατίας που απλώς κατέβαλε στον τουρκικό στόλο έναν ετήσιο φόρο υποτέλειας. Στις περίφημες βουνοκορφές του Σουλίου, που τόσο λυσσασμένη αντίσταση προέβαλαν, υπήρχαν έντεκα χωριά, χωρισμένα σε σαράντα εννέα φυλές. Κάθε φυλή κυβερνιόταν από τον αρχαιότερο, η συνέλευση δε αυτών των σαράντα εννέα ηλικιωμένων αρχόντων αποτελούσε την κυβέρνηση αυτού του μικρού κράτους, που τόσες φορές εξευτέλισε την κυριαρχία του Αλή Πασά⁵⁰ των Ιωαννίνων και των αλβανικών στρατευμάτων του. Αυτό το πνεύμα έφθασε να επικρατήσει και κυριάρχησε καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας, οπότε το έθνος, από την πρώτη μάλιστα στιγμή της γέννησής του, βρέθηκε να διευθύνεται από συνέδρια ή συνελεύσεις, που αν και χωρίς τις διαδικαστικές ρυθμίσεις δημοκρατιών με μεγάλη συνταγματική προϊστορία και όντας αναγκασμένα να συνεδριάζουν τις περισσότερες φορές κάτω από τη σκιά ενός δέντρου, παρ' όλα αυτά αναγνωρίστηκαν από τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού και συνήθισαν τον κόσμο στις δημόσιες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις και στην ελευθερία της γνώμης, που είναι απαραίτητος παράγοντας του δημοκρατικού συστήματος διακυβέρνησης. Οι ξένοι που έφθασαν εδώ από όλα τα μέρη του κόσμου, είτε διωγμένοι από τον τόπο τους λόγω των πολιτικών τους θέσεων είτε από ρομαντισμό και ενθουσιασμό, συνέβαλαν τα μέγιστα στην εξάπλωση των συνταγματικών ιδεών. Σχεδόν όλοι οι κάπως ευκατάστατοι Έλληνες υπήρξαν βουλευτές για μία ή περισσότερες φορές κατά τη διάρκεια των δώδεκα κυβερνήσεων της επαναστατικής περιόδου, και κατά συνέπεια είναι σήμερα συνηθισμένοι να λένε τη γνώμη τους σχετικά με τα δημόσια πράγματα και να παίζουν κάποιο ρόλο στο δημόσιο βίο, φυσική και δικαιολογημένη αδυναμία όλων των Ελλήνων, που μόλις βγήκαν από τον ζυγό της σκλαβιάς. Δεν είναι λοιπόν να θαυμάζει κανείς πως παρότι οι Έλληνες είναι απογυμνωμένοι από κάθε επισημότητα καθώς και από το απαραίτητο για την εγκαθίδρυση αντιπροσωπευτικού καθεστώτος κλέος, ζητούν παρόλα αυτά λαϊκούς θεσμούς. Μιλούν όποτε τους αρέσει εναντίον των υπουργών και όλων των αξιωματούχων της κυβέρνησης· η πρόταση περιορισμού της ελευθεροτυπίας στάθηκε αδύνατο να εφαρμοστεί. Προσθέστε σ' όλα αυτά το ότι επειδή οι Έλληνες ήταν σκλάβοι ενός αφέντη βάρβαρου και σκληρού δεν έχουν καμιά ιδέα περί αριστοκρατίας: το συμπέρασμα είναι, και αν μου επιτρέπεται η έκφραση, ότι οι κάτοικοι αυτής της χώρας έχουν μάθει τον φιλελευθερισμό στην πράξη· και η μελέτη των αρχαίων ελληνικών, στην οποία επιδίδονται με τόσο πάθος σήμερα, καθώς και η πρόοδος του παρόντος αιώνα δεν θα ελαττώσουν σίγουρα αυτήν τους την δημοκρατική τάση. Οι συνέπειες είναι πολύ εύκολο να προβλεφθούν.

Το ότι επιθυμούν την αποχώρηση των Βαυαρών είναι και αυτό φυσικό. Μετά από τόσα χρόνια πολέμου, οι περισσότεροι έχουν μια σχεδόν επαγγελματική σχέση με τα όπλα και ακόμη και εκείνοι που είναι πια αρκετά ηλικιωμένοι επιθυμούν να ασχοληθούν τώρα επαγγελματικά με τα όπλα ή να ενταχθούν σε οποιονδήποτε άλλο κλάδο της διοίκησης για να έχουν κάποια δουλειά, δηλαδή για να ζήσουν· και αυτό γιατί ακόμη και άτομα που διαθέτουν άφθονα αγαθά και που θα μπορούσαν σε άλλες χώρες να θεωρηθούν πλούσια βρίσκονται εδώ, όπως έχουμε ήδη δει, περιορισμένα στο επίπεδο του ιθαγενούς. Καθώς οι αντιβασιλείς επιθύμησαν να κάνουν την χώρα να δρασκελίζει απότομα προς τα μπρος και να φθάσει ξαφνικά τη στάθμη των πλέον προχωρημένων και πολιτισμένων χωρών, τοποθέτησαν παντού ξένους που πήραν τις θέσεις των Ελλήνων, οι οποίοι, σε γενικές γραμμές, αγνοούν και τα βασικά ακόμη στην διοίκηση και τα λογιστικά. Όσοι

⁵⁰ Αναφέρεται στο κείμενο ως Αλή Μπέης.

δεν θέλουν να ομολογήσουν την ανικανότητά τους διακηρύσσουν προς όλες τις κατευθύνσεις ότι οι Βαυαροί ήρθαν να τους πάρουν το ψωμί και ότι όσοι χύσανε το αίμα τους για την ελευθερία τώρα πεθαίνουν από την πείνα. Χωρίς να θέλω να αποτιμήσω το δίκαιο ή μη αυτών των παραπόνων, θα πω μόνο ότι η απόγνωση είναι μεγάλη και γενική, και ότι η δημόσια ησυχία είναι εκτεθειμένη στην προοπτική των μεγαλύτερων συμφορών όσο αυτά τα στρατεύματα παραμένουν στην Ελλάδα.

Σχέσεις με την Ισπανία

Μιας και είναι σχεδόν ίδιοι οι φυσικοί καρποί που παράγουν οι δύο χώρες είναι δύσκολο να υπάρξει ανάμεσά τους ενεργό και δραστήριο εμπόριο. Θα μπορούσαν όμως να εισαχθούν στο λιμάνι της Σύρου ζάχαρη, καφές και άλλα αποικιακά προϊόντα, των οποίων η τιμή κάποιες φορές είναι ίδια στην Βαρκελώνη και την Αβάνα. Σόδα, αμύγδαλα, φελλός, μεταξένια μαντήλια, ελαφρά υφάσματα, κουβέρτες από τη Σεγκόβια, μάλλινα καπέλα και κάλτσες, αλκοολούχα ποτά, καλώδια Γαλικίας κλπ. Δυστυχώς το εμπόριο θα είναι μονομερές⁵¹ και εδώ, σε αυτό το σημείο, ξαναθίγω αυτό για το οποίο έχω μιλήσει σε προηγούμενο μνημόνιό μου, δηλαδή για την αναγκαιότητα να ανακηρυχθεί ελεύθερος λιμένας το νησί της Μενόρκα, που με τόσο γλυκό κλίμα και εγκαταστάσεις και φημισμένες αλλά και τόσο κοντινές και στην Ευρώπη και στην Αφρική, στη μέση του Ωκεανού και της Μεσογείου, μοιάζει προορισμένο από τη μοίρα να γίνει το κομβικό εμπορικό σημείο για τις συναλλαγές όλης της Ανατολής⁵¹ και ως εστία τέτοιων δραστηριοτήτων θα εξασφάλιζε στην Ισπανία ευκαιρίες δύσκολο να υπολογισθούν. Ας υποθέσουμε ότι τώρα φθάνει ένα πλοίο από την Καταλωνία ή την Αμερική και φέρνει ζάχαρη, φελλό, κρασιά κλπ., ξεφορτώνει στη Σύρο και πρέπει να επιστρέψει με αμπάρια γεμάτα σαβούρα, είναι αναγκασμένο να κάνει και μεγάλη καραντίνα και ως αποτέλεσμα ακόμη και αν έχει κερδίσει κάτι το χάνει σίγουρα. Αντιθέτως, και στην περίπτωση του ελεύθερου λιμένος, αντί να επιστρέψει άδειο γεμίζει με σιτηρά και ξύλο της Μαύρης Θάλασσας, σταφίδες της Σμύρνης και της Κορίνθου, ζωικά λίπη, μαλλί, λάδι κλπ. και κατά τη διάρκεια της παραμονής του σε καραντίνα ξεφορτώνει τα προϊόντα του στην Μαόν⁵¹ όπου τα παίρνει ένα γαλλικό, ολλανδικό ή αμερικάνικο πλοίο, που χωρίς να είναι αναγκασμένο να περιπλεύσει σε αυτές τις θάλασσες, τις τόσο δύσκολες και αφιλόξενες, βρίσκει στην Μαόν αυτά τα αγαθά μαζί με τα αγαθά της Ισπανίας και τα προϊόντα τα γαλλικά και τα καταλάνικα. Είμαι λοιπόν της απόψεως πως, αν δεν υπάρξει θεαματική μεταβολή, οι εμπορικές σχέσεις μας με την Ελλάδα ή θα αργήσουν να εξελιχθούν ή θα είναι ανύπαρκτες ή θα είναι κακές.

⁵¹ Πρωτεύουσα της Μενόρκα, το αρχαίο Portus Magonis.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το 1839, δηλαδή τέσσερα χρόνια μετά, ο Sinibaldo de Mas γράφει από την Καλκούτα ένα μνημόνιο, απευθυνόμενο και αυτό προς το υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο έφερε τον τίτλο: «Μνημόνιο σχετικά με τον καλύτερο τρόπο ρύθμισης των πραγμάτων της Ανατολής». Στο μνημόνιο αυτό προβαίνει σε τολμηρές αναλύσεις σχετικά με την Ελλάδα που ξεφεύγουν αρκετά από το πνεύμα του «Μνημόνιο για την κατάσταση του βασιλείου της Ελλάδας»:

«Ποια νέα δύναμη λοιπόν θα μπορούσε να γεννηθεί από τις στάχτες της ημισελήνου, χωρίς να προσφέρει πλεονεκτήματα και ευκαιρίες στη Ρωσία και χωρίς να δημιουργήσει ανησυχίες και φόβο στην Αυστρία, τη Γαλλία και την Αγγλία; Αυτή η δύναμη, αναμφίβολα, είναι η Ελλάδα. Στην πραγματικότητα, η Ελλάδα είναι ένα έθνος μεσανατολικό. Από τα εφτά εκατομμύρια Ελλήνων, τα εξήμισυ είναι ακόμα υποτελείς των Μουσουλμάνων· χιλιάδες Ελλήνων γνωρίζουν την αραβική και την τουρκική· η Κωνσταντινούπολη, τέλος, είναι μια πόλη ελληνική⁵². Με την απόκτηση της Ρούμελης⁵³, της Μικράς Ασίας, των Δαρδανελίων, της Μεσοποταμίας μέχρι την Βαγδάτη, της Συρίας και της Αιγύπτου, η Ελλάδα θα μεταμορφωνόταν σε αυτοκρατορία δεύτερης τάξης, ικανή να αντιμετωπίσει τη Ρωσία. Το πνεύμα της σύγχρονης Ελλάδας είναι επαναστατικό και δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως αυτό το έθνος βαδίζει προς την ελευθερία. Αυτό το πνεύμα θα δυνάμωνε ακόμη περισσότερο με την απόκτηση της Κωνσταντινούπολης, μιας και αυτό θα την καθιστούσε αυτόματα στόχο των ρωσικών δολοπλοκιών. Η Αυστρία που στάθηκε αντίθετη στην ελληνική ανεξαρτησία, με το σκεπτικό ότι θα επέφερε την περαιτέρω εξασθένηση της Τουρκίας, που αποτελεί ασπίδα εναντίον της Ρωσίας, δεν θα φέρει καμία αντίρρηση να αναλάβει η Ελλάδα το ρόλο αυτό. Η Γαλλία, που δεν έχει ζωτικά συμφέροντα στην Ανατολή, μάλλον θα έβλεπε με θετικό μάτι την, με αυτό τον τρόπο, λύση του γόρδιου δεσμού του Ανατολικού ζητήματος, πόσο μάλλον όταν ούτε η Αγγλία ούτε η Ρωσία κερδίζουν έτσι τον πλήρη έλεγχο των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Αγγλία, τέλος, θα έπρεπε να δει στο νέο ελληνικό κράτος μια φιλική δύναμη που θα την απελευθέρωνε από τις απειλές του ανταγωνιστή της και θα την απάλλαζε από όποια πιθανότητα ρήξης με τη Γαλλία. Είναι αλήθεια ότι η Ελλάδα με τους εξαιρετους ναυτικούς που διαθέτει θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί αυτές τις κατακτήσεις· αλλά αυτός ο λαός είναι από τους λαούς της γης που καταπιάνονται το λιγότερο με τη βιοτεχνία και η ναυτική δύναμη που θα μπορούσαν να φτιάξουν θα ήταν το πολύ-πολύ τρίτου επιπέδου. Τα έσοδα αυτής της ελληνικής πολιτείας δεν θα μπορούσαν να φτάσουν παρά μόνο στο ένα δέκατο των αντίστοιχων της βρετανικής και λαμβάνοντας υπόψη μας ότι θα έπρεπε να κρατούν υποταγμένους τους κατοίκους της Νουβίας, να αντιμετωπίζουν τις ισχυρές φυλές που περικυκλώνουν τη Συρία και την Αίγυπτο καθώς και τους Μοσχοβίτες, δεν θα μπορούν να διατηρούν στρατό μικρότερο των εκατό ή εκατόν πενήντα χιλιάδων αντρών· δύναμη απαραίτητη που θα απορροφούσε όλα τα έσοδα του κράτους των Ελλήνων. Αν και δεν πρέπει να είμαστε σίγουροι ότι η Ελλάδα θα διαθέτει κάποια στιγμή το φρόνημα ή την δύναμη για να πολεμήσει κατά των Εγγλέζων, παρ' όλα αυτά και για λόγους φρόνησης θα έπρεπε να κατακτήσουν την Βασόρα, όπως και όλη την Ερυθρά

⁵² Ο συγγραφέας γράφει: «Κωνσταντινούπολις» στα ελληνικά.

⁵³ Γράφεται και αναφέρεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που στο μνημόνιο αναφέρεται και η Ρούμελη, με την οποία εννοείται η σημερινή Στερεά Ελλάδα. Με την λέξη «Ρούμελη», όμως, σε αυτό το σημείο, υπονοείται η Ήπειρος και η Μακεδονία.

Θάλασσα μέχρι το όρος Σινά. Δεν θα υπήρχε καμία απρέπεια στο να δώσουν στη Γαλλία τα όμορφα νησιά της Κρήτης και της Κύπρου, αν και, για να πούμε την αλήθεια, οι πληθυσμοί τους είναι εντελώς ελληνικοί. Τέλος, η Αυστρία θα μπορούσε να μεγαλώσει το μωσαϊκό της αυτοκρατορίας της με την Βοσνία και την Αλβανία.

Η Ελλάδα, όπως πιστεύω ότι απέδειξα στο μεγάλο μου μνημόνιο σχετικά με την κατάσταση αυτού του νέου βασιλείου, είτε πρέπει να παύσει να υπάρχει, είτε πρέπει να επεκταθεί. Η ρύθμιση αυτή, τέλος, θα είναι επωφελής για όλους εκτός από τη Ρωσία, εναντίον της οποίας εκπονούνται αυτά τα αμυντικά σχέδια· και αν πρέπει η κυριαρχία της Ανατολής να δοθεί με κάποιο πρωτόκολλο σε μία δύναμη, αυτή δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από την Ελλάδα».